

ВБО Український фонд «Благополуччя дітей»
Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут психології та соціальної педагогіки

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПРОФІЛАКТИКА

Інформаційно-методичний посібник

Рекомендовано Вченою радою
Інституту психології та соціальної педагогіки
Київського університету
імені Бориса Грінченка
(протокол №2 від 31.10.2011 року)

Київ – 2011

УДК 159.922.1; 6; 37.06

ББК-98

Автори-упорядники: Цюман Тетяна Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії розвитку дитини Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка; Малієнко Юлія Михайлівна, керівник проєктів Українського фонду «Благополуччя дітей»

Рецензенти:

Безпалько О.В., доктор педагогічних наук, професор

Лютій В.П., кандидат педагогічних наук

За загальною редакцією Цюман Т. П.

Редактор: Заруцька О.В.

Дизайн видання: Головатий В.Г.

Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М.; За заг. ред. Цюман Т. П. – К.: ФОП Пономаренко Я.М. – 2011. – 76 с.

Підготовка та видання матеріалів здійснені Українським фондом «Благополуччя дітей» в рамках проєкту «Дитинство без насильства – покращення системи захисту дітей у Східній Європі» у партнерстві з Nobody's Children Foundation (Польща) за фінансової підтримки OAK Foundation.

Видання буде корисним для практичних психологів, соціальних педагогів, спеціалістів соціальних служб, а також для всіх, хто працює у сфері попередження насильства над дітьми.

УДК 159.922.1; 6; 37.06

ББК-98

ISBN

© Український фонд «Благополуччя дітей»

Всі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе винятково Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково збігаються з точкою зору OAK Foundation.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

- 4 -

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ

- 5 -

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ

- 35 -

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРОБЛЕМА
СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

- 48 -

ДОДАТКИ

- 62 -

СЛОВНИК ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

- 70 -

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 72 -

ПЕРЕДМОВА

Одним із пріоритетних напрямків соціальної політики України є боротьба зі злочинністю, в тому числі зі злочинами проти життя, здоров'я, волі й гідності особи.

Злочини проти статевої недоторканості дитини належать до тяжких і пов'язані з безпосереднім насильством над дитячою особистістю, її фізичною та психологічною незрілістю. Тому боротьба проти них повинна бути наполегливою і безкомпромісною.

Останнім часом зростає кількість випадків сексуального насильства над дітьми, про які стає відомо. Ми почали усвідомлювати, наскільки поширеним явищем є сексуальне використання і як це травмує дітей, що стають його жертвами. Всупереч поширеній думці, насильниками частіше є не незнайомці, а родичі й люди, яких дитина знає і яким довіряє. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з них знущуються. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти насильника, сором перед оточенням, невіру в можливість правоохоронних органів, небажання проходити огляд після сексуального насильства. Іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою. Діти самостійно не можуть стримати виконавців сексуального злочину. Це ми, дорослі, повинні знати, як треба діяти, коли підозрюємо, що дитину використовують із сексуальною метою.

Сексуальне використання дітей зазвичай пробуджує в нас співчуття, турботу, бажання негайно допомогти. Також ми можемо відчувати злість, безпорадність і страх. Ще складніші емоції ми відчуваємо, коли думаємо про виконавців таких злочинів. Отида та лють можуть призвести до того, що ми не захочемо дізнаватися про них більше. Але щоб якомога ефективніше захищати дітей, потрібно якнайбільше знати про виконавців злочинів сексуального використання.

Вашій увазі пропонується видання Українського фонду «Благополуччя дітей», підготовлене спільно із фахівцями науково-дослідної лабораторії розвитку дитини Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. Найважливіша інформація, яка міститься в ньому, стосується того, які ситуації та сигнали повинні викликати нашу тривогу, до кого можна звертатися за порадою або допомогою та куди треба повідомляти про випадки використання.

У даній публікації використано матеріали публікацій «Jak chronić dzieci przed wykorzystaniem seksualnym?», «Pomoc dzieciom wykorzystywanym seksualnie» партнерської організації Nobody's Children Foundation (Польща), а також матеріали міжнародної організації ЕСПАТ International, Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» та інших міжнародних і національних організацій.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

Проблема насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Розповсюдження насильства над дітьми виявляє зв'язок із загальним зростанням кількості насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з летальним результатом.

Незважаючи на те, що до сьогодні стандарти «типової» чи «нормальної» сексуальної поведінки в сім'ї надзвичайно відрізняються в різних культурах, соціальних та етнічних групах, скрізь існує «табу на кровозміщення».

Сексуальне насильство в сім'ї є найбільш прихованою, латентною формою насильства¹. Існують дані, що контактного сексуального насильства до 14 років зазнали 20–30% дівчат і близько 10% хлопців, причому лише 25% нападників – це зовсім сторонні для дитини особи. У 75% випадків гвалтівники знайомі дитині: у 45% випадків агресором стає родич, у 30% випадків – далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері). Серед родичів особами, що найчастіше скоюють насильство, стають батько, вітчим, піклувальник. За даними О.Черепанової, відстежується зростання кількості випадків інцесту в процесі дорослішання дівчини (загалом хлопці зазнають сексуального насильства у більш ранньому віці, аніж дівчата).

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Тривалий час науковці та практики намагаються уніфікувати причини такого явища як сексуальне зловживання дітьми, або сексуальне насильство над дітьми.

Після досліджень Джеймса Джиллігена фахівці вважали, що причина насильства над дитиною спричинена психопатологією батьків. Проте пізніше до факторів ризику виникнення насильства над дитиною стали відносити соціальну ізольованість сім'ї та систему цінностей батьків, яка впливає на поводження з дитиною. Згодом дослідники дійшли висновку, що існують різні фактори ризику виникнення насильства, які взаємодіють, існуючи на рівнях особистості, сім'ї та суспільства.

¹ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 33.

На сьогоднішній день фахівці розрізняють чотири контексти виникнення насильства над дітьми в сім'ї, а саме, індивідуальний (з боку батьків та дітей), сімейний, соціокультурний та кризовий.

Індивідуальний контекст з боку батьків включає в себе:

- *Особливості особистості батьків.* Ризик насильства зростає, якщо у батьків спостерігаються такі психологічні характеристики як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.
- *Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини.*
- *Низький рівень соціальних навичок.* Відсутнє вміння вести переговори, вирішувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дітьми є сімейною таємницею, яка ретельно приховується і не обговорюється відкрито.
- *Психічне здоров'я батьків.* Ризик застосування батьками насильства по відношенню до дітей збільшують виражені у них психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів.
- *Алкоголізм та наркоманія батьків* і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення: агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.
- *Відсутність належних батьківських навичок і почуттів.* Дефіцит батьківських почуттів і навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків.

Індивідуальний контекст з боку дитини враховує наявність проблем у психічному й фізичному розвитку, а саме:

- *недоношені діти, які мають низьку вагу при народженні;*
- *небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати попередньої дитини;*
- *діти, які живуть у багатодітній родині, де проміжки між народженнями дітей були невеликими (погодки);*
- *вроджені або набуті каліцтва, порушення здоров'я (спадковий синдром, хронічні захворювання, у тому числі й психічні);*
- *розлади та особливості поведінки (дратівливість, гнівливість, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез);*
- *низький рівень оволодіння соціальними навичками;*

У рамках **сімейного контексту** аналізують структуру родини й модель спілкування між її членами. Серед можливих причин виникнення насильства виділяють наступні:

- *Родини батьків-одинаків, а також багатодітні родини.* У неповній чи багатодітній родині більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній (дефіцит вільного часу батьків, неможливість надати потрібну увагу кожній дитині тощо). Зміна співмешканців ускладнює формування сім'ї як системи.
- *Вітчизн у родині або прийомні батьки.* На думку Finkelhor'a (1986), ризик сексуального насильства над дівчинкою збільшується в родинях із нерідним батьком.
- *Конфліктні або насильницькі відносини між членами родини.* Досвід підтверджує, що батьки, які використовують насильство для врегулювання конфліктів один з одним, схильні використовувати його і по відношенню до дітей. Жінки, що зазнають насильства від чоловіка, ймовірно частіше застосовують його до своїх дітей. У родинях із розмитими, невизначеними сімейними ролями й функціями, із застосуванням до дітей непослідовних і суперечливих вимог, є високий ризик застосування насильства до дитини. Родини, у яких помічені випадки насильства щодо дітей, характеризуються недостатніми й порушеними емоційними зв'язками й комунікацією між членами родини. Внаслідок цього психологічна підтримка несформована й неефективна, що відповідає низькому рівню сімейної згуртованості.
- *Проблеми між подружжям* (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки тощо).
- *Проблеми взаємин батьків і дитини.* Якщо між батьками і дитиною не сформована прихильність, емоційні зв'язки, основні навички взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, зростає ризик насильства.
- *Емоційна та фізична ізоляція родини.* Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.

Під **соціокультурним контекстом**² розуміють аналіз класової структури суспільства та економічного стану окремих класів (робота / безробіття; добробут / бідність; умови проживання). За такого підходу вдалося виокремити наступні соціокультурні умови:

- *Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань.* Перш за все, фізичне покарання – це застосування до дитини сили з боку батьків/опі-

² Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 4, 2010

кунів з метою прищеплення дисципліни, мотивації зміни або припинення небажаної/несхвальної поведінки. Фізичне покарання в нашому суспільстві та культурі загалом (ляпас, потиличник, покарання паском) вважається поширеною й природною формою виховання й не розглядається як насильство. Різниця лише у періодичності та частоті застосування.

- *Демонстрування насильства в засобах масової інформації* (мультифільми, фільми, передачі) провокує розуміння насильства як цінності та прийнятної поведінки.
- *Права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дозволяють вчасно встановити факт насильства й здійснити втручання.* Родина завжди прагне «не виносити сміття з хати» і перешкоджає встановленню істини. Будь-які спроби правоохоронних органів і соціальних служб розглядаються як втручання в приватне життя. Поширена думка, що виховання дітей – це внутрішня сімейна справа, що родина сама повинна справлятися з проблемами й ніхто не має права втручатися в цей процес, по-суті, розв'язує руки батькам-гвалтівникам.
- *Відсутність ефективної превентивної політики держави.* Тільки в останні роки почали створюватися кризові центри, телефони довіри, притулки й соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні й реабілітаційні програми, призначені для груп ризику, – програми підтримки (для підлітків, засуджених умовно за насильство, сексуальне в тому числі), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами сексуального насильства й т.д. Подібні програми вже існують у США й Канаді. Один зі способів профілактики полягає у створенні навчальних програм, що включають спеціальну просвітницьку сексологічну освіту та основи безпечного спілкування, для дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних працівників і міліції.
- *Недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми.* Сьогодні не існує чітких критеріїв, за якими можна кваліфікувати насильство на основі формальних чи неформальних ознак. Не так легко визначити, які форми контакту між дитиною й дорослим, крім власне статевого акту, підлягають юридичній забороні, у яких випадках сексуальна стимуляція дитини може розглядатися як прояв батьківської любові, а в яких – звабленням. Не відпрацьований механізм виявлення випадків. Вчителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають ознаки насильства над дітьми. Дуже важливо, щоб вони вміли це розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка зазнала жорстокого поводження або насильства, а також про які ситуації та в які органи слід негайно повідомляти.
- *Низька правова грамотність населення.* Суспільство недостатньо поінформоване про права й захист дитини, закріплені у чинних законодавчих актах і Конвенції.

Крім сказаного вище, необхідно враховувати специфічні для кожного суспільства установки щодо насильства, зокрема по відношенню до дітей у сім'ї, відносини між поколіннями й статями, ролі батьків і дітей, формальні й неформальні тощо. Наприклад, в культурі існує взаємозв'язок між насильницькими формами поведінки й уявленнями про мужність, які формують у «сильній статі» установку на панування над іншими людьми (над жінкою й дітьми). Реалізацію цього прагнення за допомогою насильства визнають здебільшого як «легітимне». Така ситуація може бути причиною «успадкування» моделі жорстокого поводження з дітьми в сім'ї з боку чоловіків, а також поширення в суспільстві уявлень про методи виховання. До сьогодні фізичні покарання розглядають як припустимий та дієвий спосіб педагогічного впливу на «неслухняну дитину».

Кризовий контекст передбачає вивчення дефіциту засобів і можливостей для встановлення й підтримки безконфліктної ситуації в сім'ї, навантажень, викликаних соціальними змінами, і зниження опірності батьків у кризових ситуаціях, компетентності дорослих людей вирішувати конфлікти й змінювати свої уявлення про дітей у процесі їх дорослішання тощо.

Діти в українських родинах³ практично необізнані щодо можливостей захисту від жорстокого поводження і отримання допомоги; вони не звертаються до відповідних служб самостійно та майже не мають надії на те, що про їх скрутне становище повідомить хтось із дорослих. За кордоном, наприклад, більшість повідомлень про випадки насильства щодо дитини надходить від представників громади (як правило, сусідів та знайомих сім'ї) та вчителів, які спостерігають за станом своїх вихованців майже щодня. В Україні можна говорити про наявність протилежної тенденції: освітяни (перш за все, шкільна адміністрація) дотримуються позиції невтручання, та й діти не бажають звертатися до них по допомогу через недовіру та страх.

Значною проблемою є відсутність єдиної форми державної або відомчої звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема в сім'ї, внаслідок чого офіційні дані, отримані з різних джерел, не дають змоги оцінити реальний рівень проблеми.

ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ (СИМПТОМИ, ТИПОЛОГІЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА ДИТИНИ)

Форми сексуального насильства в сім'ї

У законодавстві України закріплене наступне визначення сексуального насильства в сім'ї: *сексуальне насильство* – протиправне посягання одного члена

³ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочеміровська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 33.

сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї⁴.

Сексуальне насильство над дитиною – це залучення дитини з її згоди або без згоди до сексуальних дій з дорослим задля отримання останнім задоволення чи користі.

Варто взяти до уваги, що коли ідеться про сексуальне використання дитини, то її згода значення не має, оскільки злочинець має вікову, фізичну або інтелектуальну перевагу над дитиною.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей може бути як з фізичним контактом, так і без нього.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей з фізичним контактом включає:

- торкання до геніталій або інтимних частин тіла дитини з метою отримання сексуального задоволення;
- примушування дитини торкатися до статевих органів іншої людини;
- залучення дитини до сексуальних «ігор» або статевих актів;
- проникнення предметами або частинами тіла (наприклад, пальцями, язиком чи пенісом) всередину піхви, в рот або анальний отвір дитини.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей без фізичного контакту:

- навмисна демонстрація дитині статевих органів дорослої людини;
- демонстрування дитині порнографічних матеріалів;
- фотографування дитини в сексуальних позах;
- заохочення дитини дивитися або слухати статевий акт в реальності або в записі;
- недоречне спостереження, коли дитина роздягається або миється;
- оголення дитини, не пов'язане з доглядом за нею;
- ведення з дитиною розмов еротичного характеру, які виходять за межі сексуальної освіти.

Особи, які скоюють сексуальне насильство над дітьми

Не існує типового образу людини, яка сексуально використовує дітей. Такі особи зовні не відрізняються від інших. Вони можуть походити з різних соціальних верств, володіти різними професіями. Іноді вони обіймають високі

⁴ Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.nsg?nreg=2789-14>

посади, справляють враження шанованих членів суспільства. Особою, яка чинить сексуальне насильство над дитиною в сім'ї, може бути будь-який член родини, який має відповідні соціально-психологічні особливості та фізичні, психологічні, інтелектуальні чи економічні переваги. За даними Британського он-лайнного центру захисту дітей від експлуатації, у 58% випадків насильником дитини стає член сім'ї, у 32% – знайомий, але не член сім'ї, і лише в 10% – чужа людина. У 85-90%⁵ зловмисниками, які скоюють сексуальне насильство над дівчатами в сім'ї, є члени родини чоловічої статі (батько, вітчим, дядько, співмешканець, дідусь, брат). Також в числі тих, хто скоює подібні порушення, можуть бути друзі сім'ї чоловічої статі. Проте виконавцями злочину можуть бути й жінки, в тому числі матері. У випадках, коли жінки здійснюють сексуальне насильство над дітьми, вони частіше за все є співучасниками чоловіків. Багато дітей страждає від сексуального насильства з боку старших дітей. Якщо проблему не викрити вчасно, то молода людина може продовжувати здійснювати насильство і в дорослому житті.

Німецький сексолог Фолькмар Зігуш (нім. Volkmar Sigusch) виділяє наступні типи осіб, які скоюють сексуальне насильство над дітьми:

- 1) Близький член сім'ї (батько, дядько, брат, мати, тітка, сестра тощо).
- 2) Сусід, часто з неблагополучних верств населення, часто такий, що страждає на алкоголізм; часто не є педофілом.
- 3) Хлопчик пубертатного віку, який набуває свій перший сексуальний досвід на дітях.
- 4) Дуже замкнений підліток чи доросла людина, часто інвалід, який бачить в дітях найбільш доступних чи «підходящих» сексуальних партнерів.
- 5) «Нестатевозрілий» дорослий, який не «награвся в лікарня» у дитинстві.
- 6) Психічно хвора доросла людина.
- 7) Літня людина, яка вирішила заповнити прогалини у своєму сексуальному житті.
- 8) Садист, якому подобається заподіювати біль людям, такий, що не знайшов дорослої жертви.
- 9) Педофіл, ефебофіл чи партенофіл.

«Класичного профілю» педофіла не існує до цього часу⁶. Про таких осіб відомо, що більшість із них – чоловіки і що вони, як правило, знайомі зі своїми жертвами (Gibborn & Vincent, 1994; Guidry, 1995; Murray, 2000). Майкл Сето та

⁵ Сексуальные преступления против несовершеннолетних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Сексуальные_преступления_против_несовершеннолетних

⁶ Сексуальные преступления. Сексуальное насилие над детьми <http://bookap.info/okolopsy/krukbaur/gl129.shtml>

його колеги встановили (1999 р.), що для педофілів характерні більш серйозні сексуальні відхилення порівняно з людьми, які були звинувачені в інцестуальних зв'язках з дітьми. Для них більшою мірою характерні, наприклад, такі форми сексуальної девіантної поведінки, як експібіціонізм, вуасризм і садизм. Педофіли належать до різних соціальних класів, мають різний освітній та інтелектуальний рівень, в них різний рід занять, вони сповідають різні релігії та належать до різних рас. Згідно з деякими даними, педофіли, особливо засуджені за скоєні злочини, відрізняються сором'язливістю, страждають від самотності, погано орієнтуються в питаннях сексу, надзвичайно схильні до моралізаторства чи релігійності (McKibben et al., 1994; Minor & Dwyer, 1997). Однак серед педофілів, які не мали проблем з правоохоронними органами, нерідко можна зустріти освічених, успішних, соціально адаптованих людей з розвиненим почуттям громадського обов'язку (Baur, 1995). Своїми жертвами вони зазвичай обирають дітей своїх друзів, сусідів чи знайомих (Murray, 2000). Початок сексуальних стосунків з дітьми може віддзеркалювати прагнення впоратися з почуттям власної неповноцінності, яке, можливо, виникає в соціальних та сексуальних відносинах з дорослими людьми.

Німецький психотерапевт Клаус Міхаель Байер (нім. Klaus Michael Beier) з берлінської університетської клініки Шаріте виділяє наступні групи сексуальних злочинців:

- молоді сексуально недосвідчені люди;
- дисоціальні особи;
- особи з домінуючими педофільними схильностями;
- особи з побічними педофільними схильностями;
- особи, які страждають на психічні захворювання.

Ранні дослідження у 70–80-х роках почали класифікувати правопорушників залежно від їхньої мотивації та особливостей. Грос та Бірнбаум (1978 р.) (Groth and Birnbaum) розділили злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, на дві групи: «стабільні» та «регресуючі». До групи «стабільних» віднесли тих осіб, хто має первинний потяг до дітей, в той час як «регресуючі» підтримують стосунки з дорослими і можуть бути навіть одруженими. Ці дослідження продемонстрували той факт, що сексуальна орієнтація дорослої людини-насильника не має відношення до статі дитини-жертви, тобто чоловіки, які сексуально домагалися хлопчиків, часто мали стосунки з жінками.

Пізніше науковці (Holmes and Holmes, 2002 р.) розширили поділ типів правопорушників та їх психологічні портрети наступним чином:

Ситуаційний – не надає перевагу дітям, але діє залежно від певних обставин:

- регресуючий – зазвичай має стосунки з дорослими, але стресор (фактор, що викликає стрес) може змусити шукати дитину як заміну;

- морально нерозбірливий – людина з різносторонніми сексуальними аномаліями, яка може скоювати інші сексуальні злочини, не пов'язані з дітьми;
- наївний / неадекватний – часто людина, яка має психічні відхилення, шукає дітей як менш небезпечних.

Преференційний – дійсно має сексуальний інтерес до дітей:

- мізопедичний⁷ – садистський та жорстокий, частіше обирає незнайомих жертв;
- зафіксований – не підтримує або слабо підтримує стосунки з людьми свого віку, його описують як «доросла дитина».

Приблизно 90% злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, складають люди, які знаходяться в стані регресії. З причини легкої доступності дітей вони з їх допомогою задовольняють свої сексуальні потреби. У такому випадку діти виступають лише об'єктом заміщення. Педофіли складають від 2 до 10% сексуальних злочинців. У невеликій кількості випадків насильство скоюють соціопати, при чому насильство здійснюється не з метою задоволення сексуальних потреб, а як засіб здійснення акту насильства, можливо, задоволення садистських нахилів. Часто всі перераховані вище типи знаходяться в близькому соціальному оточенні дитини-жертви.

Дехто з сексуальних насильників розуміє, що чинить зло, і почуває себе нещасними через свої дії. Інші вважають, що їхня поведінка є нормальною, так вони виражають свою любов до дітей. Дехто, проте не всі, самі страждали від насильства.

Раніше вважалося, що на людей, які скоюють сексуальні злочини щодо дітей, сильно впливає досвід сексуального насильства, пережитого в дитинстві. Так, до 1996 року серед науковців панувала впевненість у теорії «циклу насильства», тому що більшість проведених досліджень були ретроспективними – гвалтівників запитували, чи зазнали вони насильства в минулому. І хоча більшість дорослих злочинців говорили про те, що не стикалися з сексуальним насильством в дитинстві, дослідження давали оцінку у процентному співвідношенні від 0 до 79 відсотків, що гвалтівники мали такий досвід. Пізніші лонгитюдні (тривалі) дослідження, в ході яких відстежували поведінку дітей із задокументованими випадками сексуального насильства, вказали на те, що теорія про цикл насильства не є адекватним поясненням, чому люди сексуально домагаються дітей.

Отже, новітні дослідження⁸ підтвердили, що більшість дітей з досвідом сексуального насильства не скоюють сексуальних злочинів у дорослому віці.

⁷ Мізопедія – обумовлене психічними розладами почуття ненависті, відрази до дітей. Джерело: <http://www.medical-term.cosmonews.ru/abc/m/mizopediya.htm>

⁸ Child sexual abuse http://en.wikipedia.org/wiki/Child_sexual_abuse#Offenders

Так само як і більшість дорослих злочинців не вказують на досвід сексуального насильства в дитинстві.

Наразі Американський державний департамент статистики (American State Accountability Office) визнав, що існування циклу сексуального насильства не доведене.

Виконавці сексуального використання дітей часто справляють враження милих, доброзичливих людей, які турбуються про дітей. Важко повірити, що хтось, кого ми знаємо і навіть любимо, може використовувати дитину з сексуальною метою. Часто люди, які здійснюють сексуальне насильство над дітьми, добре знають, як увійти до них у довіру. Насильство може тривати роками, і ніхто про це не знатиме. Розпізнати поведінку злочинця нелегко, бо ми не знаємо, на що необхідно звернути увагу, або хочемо викинути неприємні підозри з голови.

Причини того, чому дорослі люди йдуть на сексуальні контакти з дітьми, різні. Проте жодна з них не може бути виправданням для злочинця, оскільки для дитини такий досвід стає травмою і може впливати на неї протягом усього життя.

Особи, які скоюють сексуальні злочини по відношенню до дітей, можуть вибирати тільки дівчат чи хлопців або дітей обох статей, можуть надавати перевагу дітям тільки певного або будь-якого віку. Вони можуть вибрати конкретну дитину, приділяючи їй особливо багато уваги і засипаючи приємними сюрпризами, щоб створити умови для використання. У деяких випадках до дітей, які зазнають сексуального використання, злочинці ставляться підкреслено суворо, щоб дитині не повірили, коли факт використання викриється.

Спокушання дитини злочинцем – це процес формування стосунків з метою використати дитини у сексуальних цілях. Іноді сексуальному використанню передують довгий період приготувань. Виконавець злочину може приділяти дитині особливу увагу, а поведінка, яка спочатку справляє враження нормального способу вираження ніжності (наприклад, обійми), може перерости у дотик сексуального характеру. Водночас деякі злочинці взагалі не спокушають дітей і використовують їх із сексуальною метою без будування будь-яких взаємин.

Інцестуальні стосунки між батьком (або вітчимом) та донькою нерідко починаються раніше, ніж дитина розуміє їхнє істинне значення. Спочатку це може виглядати як гра з елементами боротьби, лоскотання, поцілунками та дотиками. З часом дотики розповсюджуються на область грудей та геніталій, а потім все може перерости в оральну чи мануальну стимуляцію та статевий акт. При задоволенні своїх бажань батько більшою мірою покладається на авторитет чи емоційну близькість, ніж на фізичну силу. Іноді від підштовхує доньку до дій сексуального характеру, пояснюючи їй, що таким чином «навчає» її чогонебудь, обіцяючи подарунки чи експлуатуючи її потребу в любові. Пізніше,

коли дитина починає розуміти, що в діях батька є щось непристойне, або виявляє, що вони неприємні чи травмують її, уникнути продовження може виявитися непросто. Іноді дочка розцінює таку взаємодію як знак особливого до неї ставлення та вважає, що вона дає їй якісь привілеї. Про інцестуальні стосунки може стати відомо, якщо, розізлившись на батька, нерідко через причини, зовсім не пов'язані з сексуальною поведінкою, дівчинка просто на нього «поскаржитьсь». Іноді мати з жахом виявляє, що вже деякий час існує фізичні відносини між власним чоловіком та донькою. В інших випадках матір здогадається про інцест, але вирішує не втручатися і залишити все, як є. Причиною для цього може бути сором, страх судових переслідувань, розпаду сім'ї чи навіть той факт, що інцестуальні стосунки чоловіка з дочкою позбавляють її необхідності задовольняти його сексуальні потреби.

Тривалий час було прийнято вважати, що найбільш поширеним є інцест між батьком та дочкою, однак дослідження показали, що сексуальні зв'язки між братом та сестрою та між двоюрідними братами і сестрами відбуваються ще частіше (Canavan et al., 1992; Finkelhor, 1979). Сексуальні стосунки між братами та сестрами рідко стають надбанням громадськості, а якщо їх і вдається виявити, то вони, як правило, не викликають такої бурхливої реакції, як зв'язок між батьком та дочкою. Більше того, брати й сестри нерідко вважають свої контакти досить невинними, якщо тільки вони не пов'язані з примусом (Finkelhor, 1979). Тим не менше, сексуальні контакти між братом та сестрою, що містять елементи примусу, та сексуальне насильство, яке скоює хтось із батьків, частіше за все мають на жертв винятково деструктивний вплив.

Загалом злочинці можуть спокушати дітей у всіх ситуаціях, коли мають з ними контакт: у родині, на відпочинку, на музичних, спортивних чи релігійних заняттях, а також за посередництвом Інтернету або мобільного телефону.

Іноді злочинець будує близькі стосунки з сім'єю дитини – через дружбу або шлюб. Він може подружитися з кимось із батьків, які не можуть впоратися зі своєю дитиною. Самотнім батькам злочинці пропонують підтримку (вступають у інтимні стосунки з матір'ю чи опікункою дитини, підтримують її фінансово), щоб стати членом родини і проникнути в дім, де живе дитина. Потім злочинець починає будувати близькі стосунки з дитиною (або дітьми), яких він збирається використати з сексуальною метою.

Сексуальне використання майже завжди відбувається таємно. Інші дорослі члени сім'ї (другий з батьків, якщо його партнер є виконавцем злочину), як правило, не підозрюють, що щось не в порядку. Дитина часто почуває себе розгубленою – не знає, кому про це розказати і як це зробити. Щоб зберегти свої дії у таємниці, злочинець може використати природний страх дитини, її сором або почуття провини за те, що сталося. Часто він змушує дитину мовчати, погрожуючи в тому числі фізичною розправою, та покараннями. Іноді до дитини застосовується підкуп. Також злочинець може переконати дитину в тому, що

все, що з нею відбулося, – це нормально. Інколи насильники нав'язують дітям думку, що ті самі отримують задоволення і самі хотіли, аби це з ними сталося. Часто злочинці переконують дитину у тому, що вона якимось чином відповідальна за те, що мала досвід сексуального використання.

Немає чіткої відповіді на запитання: як можна зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою. Але батьки повинні уважно придивлятися до всіх, хто приділяє їхній дитині надто багато уваги. Сигнали того, що доросла людина використовує дитину для сексуального задоволення, не завжди очевидні. Важливо ретельно зібрати інформацію та факти, щоб допомогти захистити дитину. Причиною для занепокоєння може стати поведінка дорослого або молодої людини, якщо він/вона:

- відмовляє дитині у необхідній приватності або можливості самостійно приймати рішення щодо особистих питань;
- наполягає на фізичних проявах любові, як то поцілунки, обійми або грайлива боротьба, навіть якщо дитина очевидно не бажає цього робити;
- надмірно зацікавлений сексуальним розвитком дитини або підлітка;
- шукає нагоди, щоб залишитися з дитиною сам на сам;
- наполягає на перебуванні з дитиною наодинці без втручання;
- проводить більшість свого вільного часу з дітьми та мало цікавиться проведенням часу з людьми свого віку;
- регулярно пропонує безкоштовні послуги няні або бере дітей на ночівлю;
- запрошує дитину на прогулянки та поїздки на канікулах;
- купує дитині дорогі подарунки або дає їй гроші без видимих причин;
- засипає дитину подарунками або дрібними сюрпризами;
- часто заходять до дитини/підлітка у ванну кімнату;
- ставиться до певної дитини як до улюбленця, роблячи його «особливим» порівняно з іншими членами сім'ї;
- проявляє надмірну опіку над дитиною або суворо обмежує контакти дитини з іншими дітьми, особливо протилежної статі;
- ревнивий або контролює членів сім'ї.

Потрібно дуже ретельно перевіряти людей, які будуть залишатися з дитиною без вашого нагляду. Варто отримати якомога більше інформації про няню чи іншу особу, яка буде займатися дитиною під час вашої відсутності. Також батьки можуть запитати керівництво школи чи садка, яким чином заклад набирає персонал та волонтерів, що робить для того, аби забезпечити дітям захист.

[Діти, які страждають від сексуального насильства](#)

Чому діти, як правило, мовчать, коли страждають від сексуального насильства над ними? Дитині страшно образити батька чи іншого старшого родича. Їй можуть не повірити чи звинуватити її саму. Маленька дитина навіть не розуміє, що з нею роблять. Якщо не гвалтують, а просто роздягають, мастурбують, чи змушують щось робити зі статевими органами дорослої людини, це може викликати не тільки страх, але й приємні еротичні відчуття, змушуючи ще сильніше полюбити спокусника. Врешті, дитина боїться засмутити матір і зруйнувати сім'ю, в якій вона виросла.

Дорослі, в першу чергу батьки та вчителі, мають знати, що сексуальна експлуатація дітей неприпустима. Караючи чи пестячи дітей, багато дорослих не усвідомлюють, що переживають сексуальні відчуття і пробуджують такі самі відчуття у дітей. Дитини можна і потрібно торкатися, цілувати, пестити, обіймати, але необхідно уникати стимуляції її еrogenних зон. Не слід навмисно викликати ці відчуття та фіксувати їх на себе чи на якісь специфічні ситуації. Уважно ставлячись до емоційних та сексуальних реакцій дитини, потрібно поважати її право контролювати власне тіло, уникаючи того, що дитині неприємно чи здається принизливим.

Навіть за наявності переконливих доказів людям часто важко повірити в реальність інцесту (сексуального насильства над дитиною з боку члена сім'ї). Люди сумніваються, що дитина могла довгий час зазнавати насильства, а ніхто про це не дізнався, чи що дитина нікому не розповіла про те, що сталося. Роланд Самміт опублікував статтю «Синдром акомодатії при сексуальному насильстві над дитиною», в якій виділяє п'ять «стадій» інцестуозного насильства⁹. Даний опис дозволяє зрозуміти, з якими труднощами стикається дитина в подібній ситуації.

Ці п'ять стадій включають:

1. Секретність.

Жодна дитина не готова до можливих сексуальних домагань з боку дорослого, якому довіряє. Вірогідність подібного залишається секретом навіть серед дорослих. У результаті дитина змушена поклатися на насильника у визначенні того, що відбувається. Саме насильник розповідає дитині, як потрібно зрозуміти та інтерпретувати його дії, він визначає для неї реальність.

Секретність стає для дитини джерелом страху та обіцянкою безпеки одночасно: «Все буде добре, якщо ти нікому про це не розповіси». Якщо дорослі ніколи не розповідали дитині про насильство й ніколи не обговорювали з нею можливості такої ситуації, то нічого іншого дитині не залишається. Дитина змушена повірити, коли дорослий стверджує: «Нікому не розповідай, тобі все-одно

⁹ Сексуальное насилие над детьми и инцест: синдром аккомодации
http://www.dorogaksvobode.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=308:2011-01-10-10-55-34&catid=49:2009-06-11-14-44-12&Itemid=165

ніхто не повірить», «Я тебе вб'ю», «Розкажеш – і тебе відправлять до дитячого будинку». Окрім тягаря збереження таємниці, дитина може переконати себе в тому, що вона зобов'язана «зберегти сім'ю», і це тепер її відповідальність.

Звичайна дитина ніколи відверто не запитає інших дорослих про сексуальне насильство і ніколи прямо не розповість про пережите насильство. Страх того, що її в усьому звинуватять, що їй не повірять, чи страх, пов'язаний із конкретними погрозами насильника, гарантує мовчання дітей. Коли дитина починає зберігати мовчання, то в подальшому розуміє, що другого шансу в неї вже не буде: «Чому ти не розповів мені?», «Як ти могла приховувати таке від мене?»

Будь-яка людина, яка працює з дитиною і підозрює можливе сексуальне насильство, має виходити з припущення, що цій дитині погрожували. Ця дитина, в першу чергу, потребує можливості поділитися своїм секретом і отримати не засуджуючу, а підтримуючу та безпечну відповідь.

2. Безпорадність.

Дитину можна навчити ніколи не розмовляти чи уникати знаків уваги незнайомих. Однак водночас від неї вимагають слухняності та приязного ставлення до будь-якого дорослого, якому довірили доглядати за нею. Дитина може казати: «Я не хочу, щоб тато мене купав» чи «Я ненавиджу дядька Василя». Малоімовірно, що дорослі звернуть на це увагу і запитають, що саме вона має на увазі. Дитина може дійти висновку, що раз мати так реагує на її скарги, то вона знає про насильство і схвалює його.

Деякі люди припускають, що якщо дитина нікому не скаржиться, то вона в якомусь сенсі дає згоду на насильство, чи, у крайньому випадку, насильство не завдає їй тяжкої шкоди. Варто окремо підкреслити, що у жодної дитини немає рівної влади, аби сказати «ні» батьківській фігурі, і ні одна дитина не може знати, до яких наслідків можуть призвести сексуальні стосунки з дорослою людиною. Необхідно розуміти, що насильник завжди несе повну відповідальність за будь-які сексуальні дії, скоєні дитиною.

Дорослим може здатися, що у випадку насильства дитина буде активно опиратися, звати на допомогу, однак це велика рідкість. Більш розповсюджена і типова реакція – прикинутися сплячим, спробувати уявити, що ти деінде, страждати мовчки. Діти не кричать і не застосовують силу, коли відчувають найсильніше збентеження і страх в своєму житті. Довірені дорослі визначають реальність дитини, і якщо тікати нікуди, то залишається тільки спробувати схватися.

Дорослі надто швидко забувають, яку тотальну безпомічність вони самі відчували, коли були дітьми. Їм важко повірити, що дитина буде тихо терпіти сексуальне насильство, а втрата любові і безпеки сім'ї може стати для дитини страшнішою, ніж загроза насильства.

Діти швидко починають соромитися і боятися як своєї безпомічності,

так і нездатності виразити власні почуття дорослим, які нічого не розуміють. Дітям необхідний «перекладач», який зможе передати світ дитини мовою дорослих. Цей перекладач має визнавати, що за будь-яких обставин у дитини не було вибору, окрім як тихо підкоритися і зберігати все у таємниці. Насильники швидко розуміють, що залежні діти повністю безпомічні й не будуть опиратися чи скаржитися.

3. Загнаність у пастку і акомодация.

Більшість дітей не заявляють про факти сексуального насильства, якого зазнають вдома, тому що бояться того, що може статися з ними та з їхніми родинами; вони думають, що їхні родини будуть зганьблені, що їх виженуть з дому, або що ніхто їм не повірить. Дорослі теж часом не повідомляють про такі порушення. У громадах та родинах з жорсткими нормами мужності, жіночності чи родинної честі, хлопчиків, які викриватимуть сексуальне насильство, вважатимуть слабкими та легкодушними, а дівчаток можуть звинуватити у «провокуванні».

Через вказані вище причини раннє втручання вкрай малоімовірно, а тому дитина продовжує страждати від сексуального насильства і адаптується до нової реальності свого життя. Перед дитиною стоїть завдання надати насильству хоча б якогось сенсу, і дитина може впевнити себе, що вона сама якимось чином спровокувала дорослого чи заслужила на насильство.

Якщо в сім'ї є молодші діти, то старша дитина, що страждає від насильства, може тримати цей факт у таємниці через страх того, що гвалтівник стане робити це з молодшими дітьми.

В цілому підлітки, порівняно з дітьми, більш хворобливо й різнобічно реагують на сексуальне насильство. Вони сприймають це як катастрофу, як епізод, що кардинально змінює все життя, як явище, що не можна пережити. Страх, виражена тривожність, пригніченість, розгубленість, відраза – спектр емоційних проявів, що найчастіше трапляються у підлітків, які зазнали сексуального насильства.

Тим не менше, гнів і лють у відповідь на насильство потребують виходу, і, як правило, таким виходом стає саморуйнівна поведінка, в тому числі самоушкодження. Така поведінка, в свою чергу, ще більше підсилює ненависть до себе.

Дуже часто те, що в подальшому отримує ярлик підліткової чи дорослої психопатології, походить від реакції здорової дитини на протиприродні та нездорові обставини.

Коли дитина вчиться жити із сексуальним насильством, це руйнує її здатність довіряти, любити й розвиватися. Якщо фахівець працює з дитиною чи дорослою людиною, яка до цього часу страждає від наслідків насильства, то його можуть постійно перевіряти і провокувати, очікуючи доказів, що довіра

неможлива і що запорука безпеки – це негативні очікування та ненависть до себе. Буде дуже просто приєднатися до батьків і всього суспільства дорослих та відмовитися від такої дитини.

4. Відкладене, суперечливе та непереконливе розкриття правди.

Більша частина випадків тривалого сексуального насильства ніколи не розкривається, принаймні поза сім'єю. Якщо сімейний конфлікт провокує розкриття правди, то, як правило, це відбувається лише через декілька років після початку насильства.

Якщо дівчинка розкриває свою страшенну таємницю у розпалі бурхливої сімейної сварки і протистояння авторитету батьків, то виявляється, що вона звертається за розумінням та допомогою в найменш вдалий момент. Правоохоронні органи і, можливо, члени її сім'ї можуть приписати її слова звичайній злості, тим більше, що вона вже раніше, швидше за все, проявляла неадекватну та небажану підліткову поведінку.

Люди можуть вирішити, що вона все вигадала задля помсти батькам і для того, щоб отримати якісь вигоди. Середньостатистичний дорослий, в тому числі мати, вчитель, лікар, соціальний працівник, суддя, не може повірити, що нормальна і чесна дитина може терпіти сексуальне насильство і не повідомляти про нього.

Якщо дитина будь-якого віку скаржитися на тривале сексуальне насильство, то вона стикається з недовірою оточуючих. Однак, якщо мова йде про підлітка, якого вже заклеїли «важкою» і «проблемною» дитиною, то на нього чекає не просто недовіра, а приниження й покарання.

5. Зречення.

Що б дитина не говорила про сексуальне насильство, швидше за все, через якийсь час вона відмовиться від своїх слів. Сім'я руйнується, дитину нескінченно допитують, а насильник може залишатися вдома весь цей час. І знову на дитину лягає важкий тягар – зберегти чи зруйнувати сім'ю. «Погане» рішення – розповісти правду, «хороше» рішення – капітулювати, знову почати брехати і врятувати сім'ю.

Якщо дитина не отримає відразу підтримки, і не відбудеться негайного втручання, яке передбачає притягнення насильника до відповідальності, то дівчинка чи хлопчик поведуться «нормально» і відмовляться від своїх слів.

Мати в такому випадку також потребує негайної психологічної допомоги. Вона потребує можливості виразити свій шок, горе та злість. Тільки в цьому випадку мати буде краще підготовлена до того, щоб надати підтримку своїй дитині та зберегти основу сім'ї.

Якщо згадана допомога недоступна і дитина відмовляється від своєї заяви,

це лише підтверджує впевненість оточуючих в тому, що дитині не можна довіряти. В свою чергу, дитина отримує наочне підтвердження своєї віри в те, що їй ніхто не допоможе. Стає ще менш вірогідно, що дитина наслідком знову розповісти правду в майбутньому.

Насильство, скоєне над дитиною чи підлітком, має дуже сильний деструктивний вплив на дитячу психіку і може призвести до посттравматичних стресових розладів. Порушення виникають у всіх сферах життя дитини: погіршення сну й апетиту, апатія, зміни особистісного розвитку, що у майбутньому заважатимуть формуванню адекватної самооцінки та самореалізації дитини, сприятимуть виникненню девіантної поведінки, наркотичної чи алкогольної залежності, проституції. Окрім цих наслідків, може також проявитись реакція зречення матері як особи, яка не змогла захистити дитини від батька. Втрата стабільної атмосфери життєвої підтримки з боку родини може сприяти посиленню сторонніх нездорових впливів з боку середовища однолітків. Безпритульні діти, включно з втікачами з дому, часто зустрічаються саме серед дітей, які потерпають від насильства. Також у них можуть виникати проблеми з навчанням та шкільним соціумом.

У разі, якщо сексуальне насильство тривало певний час з раннього віку дитини та вчасно не було виявлене, дитина може засвоїти таку поведінку як норму, у результаті відбувається сексуалізація її поведінки, швидше може наставати пубертатний період. Часто такі діти ініціюють статеві контакти з молодшими дітьми, однолітками або ж дорослими, відверто пропонують або ж натякають дітям чи дорослим на готовність задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або за певну винагороду). Таку поведінку дорослі (часом навіть спеціалісти) можуть трактувати як результат сексуальної розбещеності дитини внаслідок «впливу друзів», підозрювати її у перегляді порнографії тощо. Насправді ж це є яскравим свідченням тяжкої психічної травми дитини, пов'язаної з сексуальним насильством.

Одним з найчастіших тривалих негативних наслідків сексуального використання дитини є депресія. Також помічено, що жертви сексуального використання у дитинстві в дорослому віці частіше, ніж інші люди, проявляють автоагресивну поведінку, вчиняють спроби самогубства, живуть у стані хронічного страху. Досить часто результатом сексуального використання в дитинстві стає низька самооцінка та негативний образ власної особистості. Почуття стигматизації, безсилля та ізольованості зберігається у дорослих жертв сексуального використання, якщо виконавцем злочину був член сім'ї. Жертви сексуального використання в дитинстві можуть в дорослому житті мати проблеми із отриманням задоволення від сексуального життя.

Як розпізнати жертву сексуального використання

Однозначними свідченнями сексуального використання є вагітність, венеричні захворювання, присутність сперми у піхві або анальному отворі. Крім того, у дитини, яка зазнала сексуального використання, з'являються різні соматичні прояви, такі як виділення з піхви, почервоніння та потертості геніталій, кровотечі з піхви чи анального отвору, запалення статевих шляхів, розрив дівочої півни. Але присутність кількох із неспецифічних симптомів у дитини має стати сигналом до того, щоб ретельніше придивитися до ситуації та поставити ряд запитань.

Попереджувальні сигнали у поведінці дитини, що можуть вказувати на сексуальне використання, можуть бути такими:

- дитина уникає того, щоб залишатися наодинці з кимось із членів сім'ї;
- проявляє несподіваний страх перед якоюсь дорослою особою або не хоче з нею спілкуватися;
- незрозумілий страх щодо певних місць або людей;
- намагається розповісти про використання за допомогою натяків; наприклад, може сказати, що хтось попросив її зберігати таємницю, або з тривогою ставити запитання, що стосуються розпаду сім'ї чи того, що «тата можуть забрати з дому»;
- описує поведінку якоїсь дорослої людини, вказуючи на те, що ця людина намагається спокусити дитину з метою її сексуального використання;
- здається пригніченою, жаліється на фізичні нездужання, які не мають медичного обґрунтування;
- має проблеми зі сном, наприклад, нічні страхи, безсоння;
- з'явилися нездужання, що вказують на сексуальне використання – наприклад, біль у районі піхви чи анального отвору;
- дитина не хоче ходити до школи або різко втрачає здатність концентрувати увагу, починаються проблеми з навчанням;
- починає поводити себе агресивно, трапляються спалахи гніву;
- проявляє нетипову сексуальну поведінку – публічна мастурбація, використання нових визначень для сексуальних дій або інтимних частин тіла, прояви знань про сексуальну сферу, яких не було раніше, неадекватні віку;
- має труднощі при ходінні чи сидінні;
- раптово відмовляється перевдягатися до уроку фізкультури або після занять, пов'язаних з фізичною активністю;
- грає з іграшками або предметами у недоречно сексуальний спосіб;

- демонструє відчуження або, навпаки, надмірну нав'язливість;
- спостерігаються особистісні зміни, невпевненість;
- регресія до поведінки, характерної для молодшого віку (наприклад, нічне нетримання сечі);
- зміни у звичках харчування;
- поява секретності, уникнення соціальних контактів, загальна недовіра до людей. Такі ознаки часто помилково тлумачать як прагнення дитини бути незалежною;
- сексуалізоване вираження прив'язаності до рідних та друзів;
- хватання за груди та геніталії дорослих, стягування з них одягу;
- свідчення того, що між дитиною та старшою людиною існує певний секретний зв'язок;
- особливо тривожною є поява у дитини подарунків, грошей;
- розповіді про сексуальне використання від третьої особи: «я знаю одну дівчинку ...»;
- саморуйнівна поведінка – вживання алкоголю, наркотиків, проституція, суїцидальні спроби, втечі з дому, надмірно часті нещасні випадки;
- загальна недовіра, страх перед дорослими певного типу: статі, віку, зовнішності;
- втрата туалетних навичок у маленьких дітей, у старших – байдужість до своєї зовнішності, поганий догляд за собою, або, навпаки, нав'язливе миття (бажання «відмитися»);
- вживання запобіжних заходів, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, одночасно надягнені декілька пар штанців тощо);
- хронічна депресія, замкненість, фобії.

Рівень прояву симптомів, таких як страх і депресія, прояви посттравматичного стресу, проблеми у школі, проблеми з навчанням, автодеструктивна поведінка чи соматичні прояви у дітей, які зазнали сексуального використання, дуже різний. Більше симптомів проявляють старші діти, їхній характер відрізняється у хлопчиків та дівчаток. Кількість та глибина проявів залежить ще й від того, яким був перебіг сексуального використання дитини і хто був виконавцем злочину сексуального використання, а також від того, чи мало місце проникнення в піхву чи анальний отвір, використання сили, частота сексуальних контактів з дитиною та їх тривалість. Також більше симптомів проявляється у дітей, яким батьки/опікуни не надали підтримки.

Досвід багаторічної роботи з дітьми – жертвами сексуального насильства дозволив Джудіт С. Райкус та Рональду С. Хьюзу виокремити типові фізичні, поведінкові та емоційні ознаки сексуального насильства, а саме:

ФІЗИЧНІ ОЗНАКИ

- 1) Фізичні пошкодження геніальної або ректальної області. Вони можуть включати гематоми, порізи, розриви, сліди укусів, розтягування прямої кишки або піхви, тріщини в прямій кишці, припухання або почервоніння генітальних тканин. Такі ушкодження можуть бути викликані введенням в піхву або в пряму кишку пальців, статевого члена дорослого чоловіка або інших предметів. Травми геніталій у дітей молодшого віку можуть бути результатом тілесного покарання за недотримання правил охайності при справлянні природних потреб.
- 2) Захворювання, що передаються статевим шляхом. До них належать генітальний герпес, гонорея, сифіліс, загострені кондиломи або хламідіоз. Виявлення у дівчаток і дівчат моніліазу (молочниці) не обов'язково свідчить про те, що вони зазнали сексуального насильства. Ця та інші дріжджові інфекції можуть виникати в результаті прийому антибіотиків або надмірного спринцювання. Водночас виявлення дріжджової інфекції у дівчинки молодшого віку вимагає проведення медичного огляду і подальшого розслідування.
- 3) Підозрілі плями, сліди крові або сім'я на білизні, одязі або тілі дитини свідчать про можливе сексуальне насильство, особливо якщо у дитини (дівчинки) ще не почалася менструація і немає даних про те, що дитина сексуально активна.
- 4) Інфекційні захворювання сечового міхура або сечовивідних шляхів. Симптоми включають біль при сечовипусканні, наявність крові або гною в сечі і високу періодичність сечовипускання. Інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, як правило, зустрічаються у жінок, що ведуть активне статеве життя. У дівчаток такі інфекції зустрічаються вкрай рідко, за винятком випадків алергії на гігієнічні засоби (наприклад, мило або піну для ванни), аномалій сечовивідних шляхів (наприклад, діти з розщепленням хребта часто страждають на інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, що виникають в результаті неврологічної дисфункції) тощо. Усі діти, в яких виявляються інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, повинні пройти медичне обстеження на предмет можливого сексуального насильства.
- 5) Хвороблива дефекація або закрепи можуть свідчити про проникнення в пряму кишку. У хлопчиків після анального сексу часто розвиваються енкопрез (нетримання калу) або закупорка кишківника каловими масами в результаті зниження м'язового тону (Herburn, 1994 р.). Проте необхідно мати на увазі, що причиною хвороби може бути хронічна обстипація (закреп).
- 6) Рання вагітність, особливо у дівчаток, які не пояснюють причин її виникнення і поведінка яких не дозволяє припустити, що вони з обоюсторонньої згоди займалися сексом зі своїми однолітками.

В окремих випадках фізичних ознак буває досить, щоб зробити висновок про те, що дитина зазнала сексуального насильства. Наприклад, якщо у дівчинки дошкільного віку виявлене інфекційне захворювання сечовивідних шляхів або венеричне захворювання, то є всі підстави вважати, що вона стала жертвою сексуального насильства. Іноді наявність фізичних ознак виступає єдиним доказом факту сексуального насильства.

Водночас у встановленні факту сексуального насильства соціальні працівники не повинні покладатися винятково на фізичні показники. У деяких випадках вони просто відсутні. Так, у дитини не буде виявлено ніяких фізичних травм, якщо сексуальне насильство полягало в поцілунках, обмацуванні інтимних місць, демонстрації геніталій й примусовому спостереженні за сексуальними діями між дорослими. Більше того, навіть якщо дитина отримала травми, вони можуть загоїтися до того моменту, коли факт насильства буде розкритий і дитину огляне лікар. Саме тому, щоб встановити факт сексуального насильства, необхідно мати можливість підкріпити висунуті звинувачення додатковими доказами, ґрунтованими на поведінкових і емоційних ознаках.

У багатьох дітей та підлітків, котрі стали жертвами сексуального насильства, проявляються характерні емоційні та поведінкові симптоми. Проте, варто відзначити, що такі симптоми можуть бути виявлені і в дітей, які не зазнали сексуального насильства, але при цьому страждають іншими емоційними проблемами, були жертвами фізичного насильства або зневаги фізичними потребами. Таким чином, наявність цих симптомів не можна вважати достатнім доказом факту сексуального насильства. Аналогічним чином відсутність таких симптомів не обов'язково говорить про відсутність сексуального насильства, оскільки у багатьох дітей, що стали жертвами сексуального насильства, багато характерних ознак взагалі ніяк не проявляються.

Перераховані нижче ознаки (особливо у поєднанні з фізичними симптомами або за наявності заяви дитини про те, що вона стала жертвою сексуального насильства) з високою мірою вірогідності говорять про те, що дитина зазнала сексуального насильства. Деякі з описаних у цьому розділі ознак характерні для сексуалізованих дітей. Gil (1993 р.) використав цей термін для позначення неадекватної сексуальної поведінки дітей, що стали жертвами сексуального насильства.

Отже, до поведінкових та емоційних ознак сексуального насильства належать наступні:

- страхи й фобії (страх темряви, небажання йти до школи, додому або виходити на вулицю, страх самотності, безпредметна тривога);
- агресивна поведінка, істерики, спроби втекти з дому, прагнення вплатитися в бійку;
- уникнення соціальних контактів, потайливість, ізоляція, загальна недовіра до людей. Ці ознаки часто помилково тлумачать як прояви

- прагнення дитини до незалежності;
- регресивна поведінка у дітей молодшого віку, включаючи енурез (нетримання сечі) або енкопрез (нетримання калу), смоктання великого пальця, повернення до дитячого блькоту, биття головою об стіну, ритмічне похитування, хворобливе прагнення фізичної ласки з боку батьків;
- розлади харчування і сну, розлади шлунково-кишкового тракту й інші соматичні захворювання;
- підвищена загальна збудливість, постійний плач, надмірна рухливість або нездатність сконцентруватися;
- вчинки, що виражають загальні негативні емоції (в першу чергу, гнів), об'єктом яких є сама дитина або оточення: спроби втекти з дому, крадіяство, брехня, каліцтво, завдання шкоди тваринам і людям, суїцидальні схильності, нез'ясовні напади люті;
- загальні симптоми тривоги й депресії; плаксивість, замкненість, загальна відсутність інтересу до людей і оточуючих; швидкі переходи в легку збудливість, страх або настороженість;
- вчинки, які можна представити як спроби спокусити дорослих людей протилежної статі (зазвичай у дівчаток по відношенню до дорослих чоловіків). Їх не слід плутати з нехитрими, наївними та абсолютно природними спробами деяких дівчаток дошкільного віку привернути до себе увагу підлітків або дорослих чоловіків;
- використання сексу як інструменту демонстрації непокори у дітей молодшого підліткового й підліткового віку, включаючи нерозбірливі зв'язки і зайняття проституцією;
- надмірна (з урахуванням норми для цього віку) і/або публічна мастурбація;
- залучення інших дітей до відвертих і усе більш складних сексуальних ігор. Їх не слід плутати зі звичайною для дітей дослідницькою поведінкою, такою як ігри в «лікарню» з роздяганням один перед одним, і з іншими сексуальними експериментами, що відповідають віку й рівню розвитку дітей;
- залучення інших дітей своєї або протилежної статі до просунутих дій сексуального характеру. Може йтися про залучення дітей молодшого віку або таких, що відстають в розвитку, чи про використання різних методів фізичного або психологічного примусу. Хлопчики-підлітки, винні в сексуальному насильстві над іншими дітьми, часто самі є жертвами сексуального насильства;
- вигадкування і розігрування сексуальних сцен за допомогою іграшок або

- ляльок (наприклад, лялька-«дитина» кладе особу між ніг ляльку-«тата» і каже: «Йому це подобається»; чи лялька-«тата» просовує руку під спідницю ляльці-«дитині» і починає там терти);
- страх щодо конкретних чоловіків або жінок (чи дорослих людей взагалі) або спроби втекти від будь-якого контакту з ними, страх щодо фізичних контактів, нез'ясовний страх, викликаний конкретними місцями;
- страх перед сексом у підлітків (якщо його не можна пояснити характерною для підлітків амбівалентністю і тривожністю);
- носіння багатошарового, занадто теплого або мішкуватого одягу, імовірно для того, щоб сховати або захистити своє тіло;
- спроби сховати одяг зі слідами крові, сімені тощо, що виникли в результаті участі дитини в діях сексуального характеру.

АЛГОРИТМ РЕАГУВАННЯ ФАХІВЦЯ НА ВИПАДКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Викрити факт сексуального використання дитини дуже складно, оскільки зазвичай єдині особи, які знають все про ситуацію, – це дитина та її кривдник. Учитель чи інший фахівець, який підозрює, що дитину використовували з сексуальною метою, має добре знатися на симптомах, аби не проігнорувати тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. Варто підкреслити, що жоден з тривожних симптомів у дитини не можна трактувати окремо і вважати його «безсумнівним доказом» сексуального використання. Багато з описаних у літературі проявів, характерних для сексуального використання, може виникати внаслідок різноманітного складного досвіду в житті дитини, як, наприклад, розлучення батьків, смерть близької людини, зміна місця проживання, народження молодшого брата чи сестри тощо.

Важливо, щоб фахівець знав сімейну ситуацію дитини, стан її здоров'я, історію її життя та умів помітити зміни в поведінці дитини. Це дозволить йому правильно оцінити, з яких причини поведінка дитини стала тривожною.

Якщо дитина зазнала сексуального використання

Коли дитина розповіла, що вона постраждала від сексуального насильства, доросла людина може почувитися ніяково і не знайти, що казати, як реагувати і що робити. У такому випадку важливо зберігати спокій. Від вашої реакції багато в чому залежить, як дитини сприйме інцидент. Уважно поставтеся до слів дитини, не відкидаючи їх як щось неймовірне. Навіть якщо факти не мали місця, важливо зрозуміти витоки цих фантазій. Поговоріть із дитиною, але не тисніть, не вимагайте сповіді примусово. Уважно прислухайтеся до того, що

дитина розповідає сама, добровільно. Заспокойте дитину, дайте їй зрозуміти, що ви ні в чому її не звинувачуєте, позбавте її почуття вини та сорому.

Будьте чесними і скажіть дитині, що ви збираєтеся робити. Дитина може попросити нікому не розповідати про те, що сталося. Але поясніть їй, що сексуальне насильство – це тяжкий кримінальний злочин і, відповідно до законодавства України, ви зобов'язані повідомити у відповідні органи про зловживання стосовно дитини.

Варто враховувати, що діти, які постраждали від сексуального насильства, особливо в сім'ї, відчуваються безпорадними, нездатними контролювати ситуацію. Дайте дитині відчувати, що вона може вплинути на ситуацію. Наприклад, обговоріть із нею план подальших дій. Підбадьорте дитину й не змушуйте її робити того, до чого вона не готова. Допоможіть їй якнайшвидше відновити звичну діяльність.

У випадку, коли сексуальне насильство по відношенню до дитини тривало роками, це впливає на її особистісні якості. Фахівець має бути готовий прийняти дитину такою, як вона є, з її дивацтвами, навіть неприємними.

Пам'ятайте! Інтереси дитини – понад усе.

Отже, якщо дитина лише натякає на те, що сталося сексуальне насильство, варто заохотити її до вільної розповіді. Розмова з дитиною на тему сексуального використання складна, як для спеціаліста, так і для дитини. Вона не може відбуватися в шумі, за присутності багатьох людей та під час виконання інших справ. Щоб розмова була ефективною і справді допомогла, слід урахувати ряд важливих порад.

1. Місце та час розмови.

Місце розмови повинно бути нейтральним, тихим та безпечним. Потурбуйтеся про те, щоб вам ніхто не заважав. Нехай час, який ви проведете з дитиною, буде призначений тільки для неї. Потурбуйтеся про достатню кількість часу. Коли дитина говорить про складний для неї досвід, не можна переривати розмову. Дуже важливо передати дитині відчуття безпеки. Вона буде почуватися краще і впевненіше, якщо сама вибере місце, де хоче сісти, і якщо матиме поруч серветки та якийсь напій. Не будуйте між собою та дитиною перешкоди, наприклад, у вигляді стола.

2. Особа, яка розмовляє з дитиною.

Готуючись до розмови з дитиною, пам'ятайте про кілька основних фраз, які вона повинна почути:

- дитина не винна у тому, що сталося;
- якщо вона одразу не розказала про те, що сталося, то це теж не її вина;

- таке трапляється з дітьми, і вона не єдина дитина, яка має таку проблему;
- ви допоможете їй у цій ситуації;
- дуже добре, що дитина комусь про це розказала.

Більшість людей відчувають страх та скутість, розмовляючи з дитиною, що зазнала сексуального кривдження. Вони бояться, що не впораються, що під час розмови ще більше скривдять дитину.

Ви можете почуватися безпорадним, бо не знаєте, як насправді можете допомогти дитині, до кого звернутися за підтримкою і якими будуть наслідки ваших дій. У цій ситуації вам повинні допомогти:

- знання про явище сексуального використання дітей;
- підготовка до розмови;
- знання процедур втручання у випадках сексуального використання;
- доброзичливі люди, які допоможуть вам впоратися з емоціями, пов'язаними зі спілкуванням з дитиною, яка зазнала сексуального використання.

Коли дитина розповідає про сексуальні домагання, ваша реакція є вкрай важливою. Те, що ви скажете, є так само важливим, як і те, чого ви не скажете. Ваша реакція може вплинути на подальше досудове та судове розслідування й оцінку безпеки.

Пам'ятайте! Якщо дитина сама вибрала вас за союзника у вирішенні своєї проблеми, це означає, що вона вам довіряє і впевнена у вашій підтримці.

3. Спосіб ведення розмови з дитиною.

- Перед тим як розпочати розмову з дитиною, сплануйте її перебіг. Ви маєте знати, яка мета цієї розмови і що ви хочете дізнатися. Підготуйте допоміжні матеріали. Наприклад, розмовляючи з малими дітьми варто запастися олівцями, м'якими іграшками тощо.
- Мета розмови з дитиною, яка зазнала сексуального використання, – це не тільки збір інформації про неприємні для неї події, але також надання їй підтримки. Щоб надати дитині допомогу, ви маєте дізнатися, що з нею сталося і хто її скривдив.
- Діти, які стали жертвами сексуального використання, мають труднощі з тим, щоб відверто говорити про свій травматичний досвід. Не підганяйте дитину, пристосуйтеся до її темпу висвітлення подій.

- Від початку будуйте з дитиною добрі взаємини. Покажіть їй, що ви цікавитесь дитиною, а не лише інформацією, що відома їй. Цим ви викличете довіру й бажання відкритися. Поговоріть з дитиною на нейтральні, але важливі теми: про її успіхи, інтереси, дізнайтеся її думку з приводу важливих для неї справ. Як правило, не дуже гарним початком розмови є розпитування про успіхи в навчанні, про друзів і стосунки в сім'ї. Усі ці теми у дітей, які зазнали сексуального використання, можуть бути пов'язані з переживанням складних емоцій.
- Після вдалого зав'язування контакту з дитиною можна перейти до запитань, пов'язаних з основною метою зустрічі. Дайте зрозуміти дитині, що ви розумієте, про що йдеться, і серйозно сприймаєте її слова. Дітячі та підліткові психіатри виявили, що діти почуваються краще, коли їх слухають та розуміють. Реакція на викриття випадку сексуального насильства є критичною для здатності дитини на зцілення від травми. Розпочніть з відкритих питань, які дають їй можливість розказати про свою проблему. Відкриті запитання можуть починатися зі слів: «Ти б міг мені про це розказати?», «Я б хотіла краще зрозуміти, що з тобою сталося», «Ти можеш розказати більше про цю ситуацію?». Не ставте запитань типу: «Це було на подвір'ї чи в будинку?», «Чи тато торкався твоїх статевих органів?» тощо.
- Запевніть дитину, що вона правильно зробила, розповівши. Дитина, яка має близькі стосунки з кривдником, може почуватися винною за розкриття секрету. Дитина може боятися, що агресор завдасть шкоду їй або іншому члену сім'ї в покарання за розкриття секрету.
- Поглибити контакт з дитиною та показати, що ви її слухаєте, допомагають так звані *перекладання*, тобто переказ своїми словами того, що сказав співрозмовник. Перекладання часто починається зі слів: «якщо я правильно зрозуміла, то ти сказав, що...».
- У розмові з дитиною також допомагає *віддзеркалення* її емоцій. Віддзеркалення дозволяє дитині називати те, що вона відчуває. Ми можемо сказати: «Я бачу, що тобі сумно». Дуже важливо, щоб ви уміли відділити свої емоції від емоцій дитини. Часто буває, що людина, яка розмовляє з дитиною, що зазнала сексуального використання, сама переживає багато сильних почуттів. Будьте уважні, щоб ваші емоції не переважили емоцій дитини і щоб ви не приписали їй того, що переживаєте самі.
- Під час розмови *разом із дитиною визначте назви для геніталій та сексуальної поведінки*. Як правило, дитина відчуває незручність, коли має говорити з дорослими про інтимні справи. Діти, які мали досвід сексуального використання, можуть знати тільки вульгарні слова, а це ще більше поглиблює відчуття сорому. Ви можете допомогти дитині, сказавши: «Люди по-різному називають ці частини тіла, а як їх називаєш ти?» З молодшими дітьми можна усталити визначення, які стосуються сексуальності, за допо-

- могою зображень людської фігури або ляльки. Дитина показує на малюнку і називає частини тіла людини. Розпочинаємо з нейтральних частин тіла, а потім переходимо до інтимних, наприклад, запитуюмо, чим хлопчики/дівчатка пісяють.
- Розмовляючи з дитиною про сексуальне використання, ви не повинні проводити слідство. Це не ваше завдання – збирати докази, уточнювати деталі й встановлювати незаперечні факти. *Дозвольте розказати дитині те, про що вона готова розповісти*. У майбутньому їй доведеться повторити свою розповідь представникам компетентних органів. Це вони займуться зіставленням фактів і деталей. А ви маєте показати готовність вислухати те, що дитина *хоче* розказати, навіть якщо для вас це складно.
- Під час розмови дитина може плакати, виявляти страх, біль, сором, злість. Дайте їй можливість виразити емоції. Дитині не допомагає замикання емоцій фразами «не плач», «не переживай».
- Більшість пояснюють все, що сталося, тим, що вони самі винні, або це є формою покарання за дійсні чи уявні вчинки. Скажіть дитині, що їй не можна звинувачувати за сексуальне насильство над нею, що ніхто не заслуговує на таке поводження і що дитина вже зробила перший крок для зміни ситуації на краще.
- Під час розмови з дитиною, яка зазнала сексуального використання, будьте обережними у прояві фізичної близькості. Обійняти чи погладити дитину можна тільки після виразного сигналу з її боку про потребу в цьому. Обійми не можуть виправдовуватися тільки Вашим бажання негайно допомогти дитині та підтримати її.
- Вражені драмою дитини, **не давайте необдуманих обіцянок**. Ви не можете знати, як далі складеться доля дитини. Не знаєте, чи гвалтівник одразу буде ізольований, як відреагує сім'я, чи хтось інший не скривдить дитини.
- Розмова про сексуальне використання складна і для дитини, і для вас. Намагайтеся розмовляти простою мовою. У розмові з маленькою дитиною використовуйте прості речення, не вживайте подвійних заперечень. Будьте обережні у формулюванні запитань, які починаються зі слова «чому». Наприклад: «Чому ти туди пішла?», «Чому не розказала про це мамі?», «Чому він до тебе чіплявся?», «Чому ти не захищався?», «Чому ти дозволила зробити це з собою?» Ці запитання викличуть у дитини додаткове почуття провини та біль.
- Запевніть дитину, що вона має право чогось не знати, не розуміти запитання або не хотіти на нього відповідати. Така інформація підсилює почуття безпеки і зменшує вірогідність того, що в розповіді дитини матимуть місце неправдиві моменти.

Коли дитина зізнається, що була використана із сексуальною метою, запевніть її, що вона не винна у тому, що сталося. Не драматизуйте, але й не применшуйте значення того, що сталося.

Обов'язково скажіть, що ви вірите дитині. Похваліть за те, що вона все розповіла. Переконайте, що вся відповідальність лежить на дорослому, який її скривдив.

Поясніть дитині, що всі труднощі, які вона переживає – фізичний біль, нічні жахи, погане самопочуття тощо – минуть.

Пам'ятайте, ви повинні сказати дитині, що буде відбуватися далі, з ким ви будете розмовляти, намагаючись її допомогти.

ДУЖЕ ВАЖЛИВО!

Ніколи не обіцяйте дитині, що збережете вашу розмову у таємниці!

Розмова з батьками

Наступний крок після зізнання дитини у сексуальному використанні – передача інформації батькам. Спосіб ведення розмови з батьками, звичайно, залежатиме від того, що розповіла дитина, якими були обставини справи, якою була роль батьків у цій події, хто використовував дитину з сексуальною метою. Підготуйтеся до розмови з батьками, зібравши інформацію про організації поблизу місця їх проживання, які допомагають дітям та батькам у складних ситуаціях.

Повідомлення, що їхня дитина – жертва сексуального кривдження, зазвичай викликає у батьків сильні емоційні реакції. Краще, щоб вони проявилися у розмові з вами, аніж пізніше у присутності дитини. Батьки дітей, яких використовували з сексуальною метою, потребують часу, аби усвідомити, що сталося, і впоратися з почуттям провини за те, що не вберегли свою дитину. Іноді буває, що батьки навзаєм звинувачують один одного в тому, що не помітили нічого тривожного в своїй дитині. Скажіть їм, що в цей момент краще сконцентруватися на дитині, якій треба допомогти, а не на звинуваченнях. Може знадобитися розмова батьків зі спеціалістом, наприклад, психологом або юристом.

Під час розмови ви можете підтримати батьків дитини, використовуючи фрази типу:

- «Зараз ви багато можете зробити як батьки, щоб допомогти своїй дитині».
- «Те, що ваша дитина наважилася розповісти про все, дає гарні прогнози на майбутнє».
- «Те, що дитина не розповіла вам про цей факт, може свідчити про те, що вона хотіла вберегти вас як важливих для неї людей».

- «Те, що сталося з вашою дитиною, не повинно мати тривалого впливу на неї й вашу родину».

Скажіть батькам, щоб вони підтримали дитину і показали, що вірять їй. У цей момент дитина більше ніж будь-коли потребує запевнення, що вона зробила правильно, розповівши про те, що з нею сталося. Наголосіть на тому, щоб батьки в розмові з дитиною підкреслювали: вона не винна у тому, що сталося, дитина не спровокувала використання і ніяким чином на нього не заслужила.

Часто батьки мають сумніви щодо того, як їм поводитися з дитиною після повернення додому. Можете допомогти їм, сформувавши кілька порад:

- Батьки не повинні вести детальне слідство та багато разів розпитувати про обставини та деталі того, що сталося.
- Не можна змушувати дитину до конфронтації зі злочинцем.
- Не варто ігнорувати або забувати те, що сталося.
- Батьки повинні запевнити дитину, що зроблять все, аби зараз вона була у безпеці.
- Варто дозволити дитині проявляти як негативні, так і позитивні почуття до виконавця злочину. Батькам часто важко схвалити те, що дитина досі може вважати злочинця важливою для себе людиною і турбуватися про його подальшу долю. Такого типу амбівалентні реакції характерні для дітей, що зазнали сексуального використання.
- Батьки не повинні різко змінювати спосіб життя дитини. Гіперопіка батьків не піде на користь дитині.
- Не варто очікувати, що дитина швидко забуде про насильство, але і не можна їй без кінця нагадувати про те, що сталося.

Зустріч з батьками повинна закінчитися визначенням подальшого плану дій щодо виявленого факту сексуального використання. Найкраще для дитини і для подальшої юридичної процедури, щоб саме батьки повідомили про кривдження дитини до правоохоронних органів.

Дайте батькам адреси та телефони організацій, які можуть надати психологічну допомогу дитині та сім'ї.

Якщо виконавець злочину – один із батьків

Батько (мати), який дізнається, що його дитина була використана з сексуальною метою партнером, стикається з багатьма проблемами. Йому/їй треба прийняти не лише факт використання, але й розірвати стосунки з близькою людиною. Багато батьків стикаються з розпадом родини, арештом партнера або з відправленням дитини в опікунський заклад. Це все – дуже складний момент у житті кожного з батьків, незважаючи на ступінь свідомої участі в ситуації

використання дитини. Без сумніву, батько (мати) має пристосуватися до нової ситуації. Найчастіше його/її реакції:

- здивування – батько (мати) не вірить в те, що каже дитина, намагається виправдати гвалтівника, може приписувати погані наміри людині, яка втрутилася на захист дитини;
- гнів, злість, відторгнення дитини – батько (мати) може вважати, що дитина якимось чином спровокувала сексуальне використання або погодилася на нього;
- амбівалентність – батько (мати) хоче підтримувати як дитину, так і виконавця злочину;
- турбота про фінансове забезпечення – батько (мати) може побоюватися, що, захищаючи дитину, позбавить родину засобів до існування.

Така реакція батьків може викликати у вас злість і почуття безпорадності. Але пам'ятайте, що основна мета зустрічі – це допомога скривдженій дитині. Не оцінюйте, не критикуйте, не ображайтесь на батька (матір), оскільки ви повинні спонукати його до подальшої роботи на захист дитини.

Якщо ви бачите шанс для співпраці, повідомте батькові (матері), які процедури необхідно пройти (психологічна та соціальна допомога для дитини і сім'ї, повідомлення у правоохоронні органи, звернення до суду і можлива медична допомога дитині).

Якщо батько (мати) відмовляється від співпраці, а ви переконані, що він (вона) не буде захищати дитину, то вам залишається попередити про юридичне втручання.

Ми повинні вірити дітям, які постраждали від насильства, і забезпечити послідовну допомогу, котра позбавить від насильника. Робота з потерпілими дітьми демонструє: якщо їм вірять та вживають адекватних заходів для захисту та покарання кривдника, то в більшості випадків це дозволяє попередити тривалі наслідки насильства для психічного здоров'я.

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДИТИНИ

На сьогодні кількість дітей, що стали жертвами комерційної сексуальної експлуатації (КСЕ) в світі, достеменно не відома. Згідно з заявою ЕСПАТ International (Міжнародна організація по боротьбі з дитячою порнографією), наразі просто не існує достовірних методів для визначення їхньої кількості. Причини відсутності надійної статистики різні. Наприклад, усе ще не розроблена загальна методологія оцінки числа дітей, яких експлуатують; не існує універсальних визначень того, що таке експлуатація. У випадку з дитячою порнографією, дитина може і не знати, що її експлуатують, а повідомлення про злочин може так і не надійти до правоохоронних органів. Інші форми експлуатації залишаються не відзначеними через різні соціальні фактори в оточенні дитини.

Не існує загального визначення комерційної сексуальної експлуатації. Деякі дослідження визначають термін «комерційний» як грошовий обмін, який повинен відбутися для того, щоб бути кваліфікованим як сексуальна експлуатація. З іншої точки зору, будь-який обмін, чи то грошовий чи в натуральній формі, вважається КСЕ.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) є одним з основних порушень прав дітей. Вона включає в себе сексуальні домагання зі сторони дорослої людини та винагороду в грошовій чи іншій формі дитині чи третій особі (або групі осіб). Дитина розглядається як сексуальний комерційний об'єкт. Комерційна сексуальна експлуатація є однією з форм примусу та насильства по відношенню до дітей та вважається примусовою працею й сучасною формою рабства. КСЕД принижує гідність дитини та становить загрозу життю.

У сучасній світовій злочинній практиці склалася ціла система торгівлі дітьми та їх втягування в комерційну сексуальну експлуатацію. У КСЕД можуть брати участь як окремі особи, невеликі групи (наприклад, сім'я, знайомі), так і великі групи, кримінальні структури. Вони використовують дітей для задоволення «особливих» сексуальних запитів клієнтів, в основному чоловіків, які шукають «гострих відчуттів». Бідність чи прагнення «легкої» наживи – не єдині причини існування КСЕД. Економічна нерівність, несправедливі суспільно-економічні стосунки, нещасливі сім'ї, відсутність або недостатність освіти, прогресуюче серед дітей бажання мати «модні» речі, міграційні процеси з сільських регіонів в міста, з бідних країн до розвинених, статеві дискримінації, безвідповідальна сексуальна поведінка дорослих, специфічні національні або релігійні традиції, військові конфлікти, корупція та відсутність або невідповідність зако-

нів, недотримання існуючих законів – усе це фактори, які прямо чи побічно сприяють існуванню комерційної сексуальної експлуатації дітей, роблять їх беззахисними перед цим злочинним явищем¹⁰.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей криє у собі цілий комплекс серйозних небезпек для їхнього фізичного і психічного здоров'я, ставить під загрозу саме їхнє життя. Право дітей на щасливе дитинство, на гідне, продуктивне та корисне життя при цьому цілковито нехтується. КСЕД в останні десятиріччя набула характеру багатолікої у своїх проявах проблеми світового масштабу. Глобальний світовий секс-риннок втягує мільйони дітей і дає його організаторам величезні прибутки.

Існує три основних та взаємопов'язаних форми КСЕД: проституція, порнографія та торгівля людьми в сексуальних цілях. Ці форми найбільш розповсюджені, однак існують також інші, такі як секс-туризм та ранні шлюбні. Представники урядів 159 країн спільно з НВО, ЮНІСЕФ та іншими організаціями ООН взяли на себе зобов'язання з глобального партнерства у боротьбі з КСЕД.

Дитяча проституція – це використання дитини в наданні сексуальних послуг з метою отримання оплати чи іншої винагороди у будь-якій формі. Діти можуть перебувати під контролем посередника, який здійснює угоду та слідкує за її виконанням, чи під контролем самого експлуататора, який домовляється безпосередньо з дитиною. Діти також можуть бути втягнуті у проституцію, коли вони займаються сексом в обмін на задоволення своїх основних потреб – в їжі, житлі, безпеці – або в обмін на такі послуги, як хороші оцінки в школі чи додаткові гроші на кишенькові витрати. Ці дії можуть відбуватися у різних місцях: у барах, клубах, будинках, готелях або просто на вулиці.

При аналізі проблеми дитячої проституції варто враховувати не те, що діти роблять вибір на користь заняттями проституцією, щоб вижити чи придбати дрібниці, а те, що обставини, соціальні структури та приватні особи спричинюють такі ситуації, в яких дорослі зловживають вразливістю дітей та сексуально експлуатують їх. Термін «дитина-проститутка» або «малолітній секс-працівник» передбачає, що дитина в певний спосіб обрала ці заняття своєю професією. Однак таке трактування є невірним, оскільки дорослі, зловживаючи владою та бажанням отримати прибуток, створюють попит на дітей як на сексуальний об'єкт, призводять до існування «дитячої проституції» та роблять дітей жертвами насильства та експлуатації.

Дитяча порнографія – це різновид комерційної сексуальної експлуатації, який буде детально розглянуто в розділі, пов'язаному з проблемою інформаційно-комунікаційних технологій.

¹⁰ Швед О.В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики // Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. соціол. наук, Харків, 2006, – 21 с.

Торгівля дітьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання дитини шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи вразливістю становища або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює дитину. Діти можуть бути продані декілька разів. Вони є предметом продажу в міжнародній торгівлі, яка приносить мільярди доларів прибутку та залишається безкарною. Торгівля дітьми може відбуватися із застосуванням сили, примусу чи обману або без них, тому що діти не здатні дати свідому згоду бути експлуатованими. Дітей продають для сексуальної експлуатації, примусової роботи, трансплантації органів та нелегального усиновлення. Однак, усі діти-жертви торгівлі людьми стають особливо вразливими до сексуального насильства та експлуатації, тому що віддалені від підтримуючих структур, таких як сім'я та громада.

Не існує точних даних про кількість дітей, втягнених у торгівлю людьми. Це складно, перш за все, тому, що торгівля людьми – процес прихований та складний для оцінки, не існує загальноновизнаної методології для підрахунку жертв торгівлі людьми. Торгівля дітьми в межах однієї країни (внутрішня торгівля) менш розповсюджена у порівнянні з міжнародною торгівлею, хоча внутрішня торгівля із селищ у міста теж здійснюється. Наприклад, восени 2010 року на території Автономної Республіки Крим виявлено міжрегіональну злочинну групу торговців живим товаром. Втягуючи в заняття проституцією 15–17-річних дівчат, вихідців із малозабезпечених сімей, які приїхали до Сімферополя в пошуках роботи, злочинці організували діяльність із надання сексуальних послуг. Работоргівці знайомилися з дівчатами-підлітками, запрошували пожити в спеціально орендованих квартирах, а пізніше під загрозою фізичної розправи примушували їх надавати сексуальні послуги. Усі гроші забирали собі. Щоб приховати сутенерство, рекламу про надання сексуальних послуг, ціни й номери телефонів дівчат вони розміщали в соціальних мережах в Інтернеті.

Дитячий секс-туризм – комерційна сексуальна експлуатація дітей людьми, які переїжджають з однієї місцевості в іншу з метою сексуальних відносин. Часто вони подорожують з більш багаті країни в менш розвинуту, однак дитячі секс-туристи можуть подорожувати і в межах власної країни чи регіонів. Дитячі секс-туристи можуть належати до будь-якої з перерахованих категорій: самотні чи в шлюбі, чоловіки чи жінки, багаті туристи чи подорожуючі з обмеженим бюджетом. Деякі злочинці (гвалтівники, педофіли) умисне шукають дітей, однак більшість з них є так звані «випадковими» особами, які переважно не надають переваги сексу з дітьми, але користуються ситуацією.

Анонімність, доступність дітей та віддаленість від моральних та соціальних обмежень, які в буденному житті керують вчинками, – все це може призвести до проявів насильства. Дитячі секс-експлуататори часто виправдовують свої дії тим, що секс з дітьми є прийнятним в культурі даної країни, або тим, що

вони допомагають дітям, передаючи їм гроші чи речі. Місця призначення дитячих секс-туристів можуть змінюватись, в залежності від того, скільки зусиль держава докладає для профілактики даного явища. Варто зазначити, що туризм не є причиною дитячої сексуальної експлуатації, однак експлуататори використовують послуги, які надають туристичні компанії, готелі, курорти, ресторани, авіалінії та інші транспортні компанії.

Ранній шлюб – це шлюб за участю дітей та підлітків віком молодше 18 років. Такий шлюб може розглядатись як різновид комерційної сексуальної експлуатації, коли дитину отримують та використовують з сексуальною метою в обмін на речі чи оплату в грошах або натурою. Типово, в таких випадках, батьки чи члени сім'ї віддають дитину для укладання шлюбу, щоб отримати яку-небудь вигоду чи можливість утримувати сім'ю. Хоча ранні шлюби укладаються і з хлопчиками, і з дівчатками, більш розповсюджена практика видавати дівчат заміж за значно старших за віком чоловіків. Ранні шлюби ставлять під загрозу права дитини, включаючи право на освіту, здоровий розвиток та свободу слова. У багатьох випадках, опинившись у шлюбі, неповнолітній може втратити статус «дитини» і той захист, який передбачає національне законодавство.

Існують причини, з яких ранні шлюби не втрачають популярності й досі. Страх перед ВІЛ-інфекцією спонукає чоловіків в багатьох країнах шукати молодих партнерів. У випадках гострих злиднів ранній шлюб розглядається як спосіб економічного виживання. Ранній шлюб також іноді розглядається як спосіб гарантувати захист молодим дівчатам. Деякі діти укладають шлюб за примусом своїх батьків чи сім'ї, інші занадто малі, аби прийняти зважене рішення. В окремих випадках шлюби за примусом відбуваються шляхом насильницького викрадення. У деяких країнах ранні шлюби пов'язані з релігійною традицією, але часто це – завуальована форма дитячої проституції. Так, в Індії молоді дівчата (девадасі) «віддаються заміж» за божество Хінду в надії, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. За деякими повідомленнями, багато з них з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі, де такі дівчата називаються «деукі». У наш час ранні шлюби відновились в країнах Центральної Азії (в Таджикистані, Киргизстані). Дівчат 13–16 років примусово віддають заміж за калим, а фактично – обмінюючи їх на продукти, речі, гроші та інші вигоди. Дівчата стають другими, третіми дружинами літніх чоловіків, не мають жодних прав і потерпають від насильства в сім'ї.

Нерідко дітей – жертв сексуального насильства – залучають до перелічених видів комерційної сексуальної діяльності й навіть роблять співучасниками організаторів.

Узагальненого портрету дитини, яка ризикує бути задіяною в комерційній сексуальній експлуатації, не існує. Можна виділити наступні групи дітей, які належать до груп ризику КСЕД:

- діти, які живуть і працюють на вулиці. Життя на вулиці змушує дітей займатися жебракуванням, торгівлею, в тому числі краденими речами й наркотиками. Окрім того, таких дітей часто залучають в сексуальну індустрію;
- діти, які виховуються в сім'ях з низьким рівнем достатку. У даній ситуації пошук засобів для існування іноді стає обов'язком чи необхідністю дитини. В результаті формуються специфічні цінності: отримання грошей у будь-який спосіб стає пріоритетом;
- діти-сироти, які проживають в дитячих будинках, притулках. Часто діти, які проживають в подібних закладах, наділені обмеженими можливостями: інтелектуальними, фізичними, економічними. Через це вони можуть бути легко задіяні в КСЕД;
- випускники дитячих будинків. Досить часто у випускників не сформовані навички самостійного життя, саме тому вони можуть стати жертвами зловмисників: позбутись житла чи засобів до існування. Це може слугувати фактором втягування в комерційну сексуальну експлуатацію;
- діти, відірвані від сім'ї в силу різних причин (наприклад, навчаються далеко від дому чи ті, чий батьки знаходяться постійно в роз'їздах). Такі діти не знаходяться під контролем батьків і не отримують допомоги та підтримки у складній ситуації;
- діти-біженці, нелегальні мігранти. Як правило, сім'ї біженців не мають житла та засобів до існування на новому місці проживання. У них виникають труднощі з отриманням правової підтримки, оскільки знаходяться на території країни нелегально. Тому діти з таких сімей проводять багато часу на вулицях, змушені займатись жебрацтвом та надавати секс-послуги;
- діти, батьки яких займаються проституцією, зловживають алкоголем чи втягнуті в кримінальну діяльність. Діти, які ростуть в таких сім'ях, з раннього дитинства опиняються в середовищі, яке деформує їх ціннісні орієнтації та сприяє втягуванню в КСЕД;
- діти, які зловживають алкоголем та наркотиками. Регулярне вживання наркотичних речовин змінює ціннісну структуру особистості; прийнятним стає будь-який спосіб отримання прибутку. Постійна необхідність придбання алкоголю та наркотиків змушує дитину шукати швидкі способи заробітку, у тому числі КСЕД;
- діти, які перебувають в конфлікті із законом. У багатьох із них порушується зв'язок із соціальними інститутами, перш за все, з сім'єю та школою, а це призводить до того, що контроль над ними можуть отримати кримінальні структури.

Схеми втягнення дітей до комерційної сексуальної експлуатації

Існують відпрацьовані схеми втягнення неповнолітніх до окремих видів сексуальної експлуатації. Їх можуть використовувати друзі дитини, її дорослі знайомі, вчителі, іноді навіть батьки. Серед них найбільш поширеними є наступні:

- втягування через закоханість – цілеспрямовані розбещувальні дії по відношенню до дитини з метою втягування у КСЕД. Існують вербувальники, які спеціалізуються на цьому. Вербування відбувається наступним чином: чоловік (вербувальник) розпочинає любовні відносини з неповнолітньою дівчиною й через певний проміжок часу просить фінансової допомоги, оскільки у нього раптово виникають серйозні проблеми. Дівчина готова заради цього чоловіка на будь-що, і йому вдається переконати її, що єдиний спосіб заробити необхідну суму – це проституція;
- система втягнення через модельний бізнес. Професія моделі позиціонується як престижна та високооплачувана. На сьогодні існує багато модельних агентств та шкіл, в яких працюють неповнолітні юнаки та дівчата. Ці агентства обіцяють працевлаштування, участь у показах мод тощо, що не завжди виконується, а іноді є засобом залучення до секс-індустрії. Частина агентств пропонують роботу за кордоном, що може стати формою виклику за кордон з метою сексуальної експлуатації. Окрім того, моделі (як правило, дівчата) можуть залучатись до «елітних» форм проституції (служби ескорту тощо);
- рекрутинг дітей в порнобізнес дорослими вербувальниками. Організатори порнобізнесу шукають дітей на вулицях (наприклад, в традиційно «дитячих» місцях розповсюдження вуличної проституції). Окрім того, вербувальники можуть шукати «моделей» у невеликих містах чи селищах. Як правило, організатор пропонує дітям чи їхнім батькам можливість прибутку для дитини у великому місті та певну суму в якості авансу;
- вербування в секс-індустрію ровесниками. Серед вуличних дітей розповсюджена практика втягнення в порнобізнес своїх ровесників: самі діти, які беруть участь в зйомках, пропонують ровесникам «легко» заробити гроші. Дійсно, заробітки дітей відносно високі й можуть перевищувати середню місячну заробітну платню українця. Іноді дитина, яка привела на зйомки ще одну особу, отримує винагороду від виробника порнографії чи сутенера;
- шлюб жінки, яка має неповнолітніх дітей, з іноземцем. Окремі іноземні громадяни цілеспрямовано вступають у шлюб із жінками, які мають дітей, з метою їх подальшої сексуальної експлуатації;
- сексуальне насильство над дитиною зі сторони родичів та знайомих. Серед дорослих насильників переважають люди, яких дитина добре знає:

батько, вітчим, знайомий, друг родини, вчитель тощо. Ці дорослі можуть шантажувати дитину, яка стала жертвою насильницьких дій, та примушувати її до надання сексуальних послуг за винагороду. Також насильство може включати в себе створення порнографічних матеріалів, часто без наживи, але з подальшим розповсюдженням;

- втягнення в КСЕД батьками. Окремі батьки самостійно домовляються та продають дитину організаторам КСЕ. Наприклад, підписують угоду про передачу дитини під опіку дорослій людині, якщо передбачається виїзд за кордон;
- втягнення через пропозицію виїзду за кордон з метою навчання, роботи чи одруження. В сучасній Україні життя за кордоном досить міфологізоване. Широко розповсюджені міфи про багате та успішне життя на Заході, й окремі діти прагнуть переїзду в іншу країну, вважаючи його реальним шансом вирішити багато проблем. Для цього вони звертаються у шлюбні агенції чи агентства з працевлаштування, використовуючи інтернет-ресурси, що пов'язано зі значним ризиком втягнення неповнолітніх в торгівлю з метою сексуальної експлуатації. При цьому використовується фальсифікація запрошень та інших документів;
- усиновлення дитини іноземцями. Усе більш розповсюдженим стає комерційне усиновлення дитини. В окремих випадках керівники дитячих закладів встановлюють контакт із потенційним іноземним усиновлювачем безпосередньо, оформлюючи усиновлення за винагороду.

Причини комерційної сексуальної експлуатації дітей

Комерційна сексуальна експлуатація базується на звичаях, які є традиційною частиною деяких культур, а глобалізація й новітні технології породжують пласт інших проблем. Найпоширенішими причинами КСЕД є наступні:

- *Сустільна думка*. Соціальні стереотипи, які напряду сприяють або заохочують КСЕД. Неадекватне розуміння дитинства, дитячої сексуальності, дитячого розвитку, сексуальної поведінки, розподілу влади та сексуальних ролей між чоловічою та жіночою статтю та сексуальною мораллю.
- *Традиції та звичаї*. Існують традиції та звичаї, які роблять дітей вразливими перед сексуальною експлуатацією. У деяких країнах КСЕД замаскована як релігійна практика. Так, наприклад, в Гані молоді дівчата, переважно 10 років, віддаються місцевим представникам культу для спокутування гріхів, які нібито скоїли члени сім'ї дівчини. За таких умов дівчина стає власністю священика й повинна надавати сексуальні послуги, а також виконувати інші накази. Окрім того, в певних соціальних структурах, таких як касти, існує соціальна стигматизація щодо людей, наприклад, донька проститутки повинна сама займатись проституцією.

- *Дискримінація на основі етнічної приналежності.* Етнічні меншини часто є вразливими перед експлуаторами, які користаються їх неофіційним статусом чи приниженням. Так, наприклад, багатьом дітям з племен, які проживають в горах Північного Таїланду, відмовляють в отриманні громадянства Таїланду, що обмежує їх можливості в освіті та законному працевлаштуванні. Таким чином, вони стикаються з ризиком стати жертвами торгівлі людьми чи сексуальної експлуатації.
- *Бідність* створює умови, які підвищують вразливість дитини перед сексуальною експлуатацією та обмежують можливості сім'ї надати безпечне середовище для виховання та розвитку дитини.
- *Безвідповідальна сексуальна поведінка та міфи.* Багато чоловіків цінують досвід позбавлення дівчат невинності через вступ у шлюб чи без нього. Разом з тим, існують розповсюджені помилки та міфи, які стосуються сексуальних відносин з дівчатами та дітьми. У багатьох країнах Азії та Африки чоловіки вірять, що статевий зв'язок з незайманою дівчиною захистить їх від інфікування ВІЛ та іншими супутніми захворюваннями або навіть вилікують їх. Інші вважають, що секс з незайманою повертає молодість, підвищує потенцію, призводить до покращення здоров'я, довголіття, успіху в бізнесі.
- *Сирітство.* За даними ЮНІСЕФ, близько 15 мільйонів дітей у віці до 18 років залишилися без обох батьків. Залишившись без піклування дорослих, такі діти досить вразливі до сексуальної експлуатації
- *Домашнє насильство над дітьми та відсутність належного піклування.* Фізичне насильство дома робить дітей вразливими перед сексуальною експлуатацією у зв'язку з відсутністю захисту зі сторони дорослих. Змушені покинути домівку, діти ризикують піддатися тиску з боку ровесників, відчаю чи страху.
- *Надзвичайні ситуації та стихійні лиха* викликають дезінтеграцію традиційних звичаїв, руйнування структур соціальної підтримки, нерівні грошові відносини між тими, хто надає допомогу, й тими, хто її отримує. Діти, які опинилися в злиднях, страждають та незахищені, тому вони можуть стати жертвами кримінальних елементів чи тих, хто надає гуманітарну допомогу.
- *Військові конфлікти.* Так само як при екстремальних ситуаціях, в хаосі, який створює військовий конфлікт, при евакуації чи переїзді дітей часто розлучають з батьками та опікунами. Разом з тим, тисячі дітей вербуються в державні військові сили, міліцейські загони та військові опозиційні структури, де дівчата-солдати часто стають жертвами зґвалтувань та інших форм насильства.
- *Життя та робота на вулиці.* Діти вулиці є в більшості міст світу. Опинившись на вулиці, в незнайомих умовах, без належного захисту батьків, до-

- рослих, вони стають особливо вразливими та можуть бути втягнені до проституції з метою виживання.
- *Усиновлення.* Цей процес є одним зі способів захисту дитини, позбавленої батьківського піклування, і повинен бути кінцевим результатом професійного багатостороннього процесу для забезпечення кращих інтересів дитини. Однак іноді на практиці термін «усиновлення» може приховувати передачу дитини для сексуальної експлуатації.
- *Неадекватні закони та корупція.* У багатьох країнах не існує комплексної законодавчої бази для попередження злочинів, на сексуальному ґрунті по відношенню до дітей, проведення розслідування, карного переслідування порушників, захисту та надання допомоги дітям в процесі реабілітації.
- *Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).* Усі молоді люди, які є користувачами ІКТ, стикаються з небезпекою.

Основними причинами поширення в Україні дитячої проституції та порнографії, а також торгівлі дітьми, експерти називають:

- 1) економічні (недостатній матеріальний рівень родин, що спричинює втягнення дитини до проституції, порнографії, торгівлі як джерела доходу для дитини та/або для всієї родини);
- 2) психологічні (наслідування, психологічне насильство, що часто передую проституції, порнографії, торгівлі людьми; проблеми спілкування);
- 3) соціальні (соціальна відмежованість сім'ї, школи, оточення; наслідки сексуальної революції, недосконалі й неефективні програми статевого виховання; суспільні стереотипи);
- 4) причини законодавчо-правового характеру (недосконалість законодавчої бази, відсутність чіткого розмежування повноважень органів виконавчої влади щодо роботи як із жертвами, так і з насильниками).

Кількісної оцінки цього явища в Україні немає. Останню спробу підрахувати жертв КСЕД в Україні зробило представництво ЮНІСЕФ в 2009 році. На їх замовлення Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України провів соціологічне дослідження «Проведення комплексної оцінки масштабів продажу дітей, дитячої проституції та порнографії в Україні». Автори дослідження зазначають, що в зв'язку зі складністю та латентністю проблеми оцінка масштабів поширення в країні дитячої проституції та порнографії, торгівлі дітьми є дуже суперечливою і неоднозначною. Така неоднозначність обумовлена чинниками суб'єктивного й об'єктивного характеру, починаючи від особистісних експертних підходів до оцінювання, психосоціальних станів опитуваних батьків/опікунів та дітей, і завершуючи особливостями доступу інтерв'юєрів до дітей-респондентів (часом пов'язаних із заборонаю їх опитування).

ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

Робота з дітьми, які постраждали від КСЕ, повинна відбуватися за наступними напрямками:

- 1) Створення безпечного середовища для дитини.
- 2) Здійснення усіх видів профілактики (первинної, вторинної, третинної).
- 3) Ідентифікація дітей, постраждалих від КСЕ.
- 4) Реабілітація дітей, втягнених до КСЕ.
- 5) Адаптація дітей до «нормального» життя та їх соціалізація / ресоціалізація.

Із запропонованих п'яти напрямків роботи три (створення безпечного середовища для дитини, ідентифікація та профілактика) повинні реалізуватися безперервно в процесі взаємодії з дітьми, а два (реабілітація, адаптація) пов'язані з процесом надання допомоги дитині, яка постраждала від КСЕ.

Центральним компонентом роботи з надання допомоги дитині є *створення умов для її безпеки*. Безпека, з одного боку, є об'єктивною характеристикою життєвої ситуації дитини з точки зору її соціального оточення та спеціалістів, а з іншого боку – суб'єктивною характеристикою, обумовленою сприйняттям дитини того, що відбувається навколо неї. Необхідно безперервно забезпечувати фізичну безпеку (відсутність будь-якого виду насильства), психологічну безпеку (упевненість в завтрашньому дні, доброзичливість, неупереджене ставлення ровесників та дорослих тощо); емоційну безпеку (можливість безпечно висловлювати емоції).

Профілактику (первинну, вторинну, третинну) важливо здійснювати на всіх етапах взаємодії з дитиною у зв'язку з постійним ризиком її ревіктимізації, втягнення до інших форми КСЕ, різних видів насильства, протиправної та ризикованої поведінки й можливості повернення до КСЕ.

Первинна профілактика – це робота з тими дітьми, які ще не втягнені в комерційну сексуальну експлуатацію. Це система дій, спрямованих на формування позитивних стресостійких форм поведінки.

Вторинна профілактика спрямована на тих дітей, у яких поведінку «ризик» (КСЕ або супутні проблеми) вже сформовано. Це система дій, спрямованих на зміну дезадаптивних форм поведінки й позитивний розвиток особистісних ресурсів і стратегій.

Третинна профілактика – це профілактика рецидивів, система дій, спрямованих на зменшення ризику відновлення КСЕ і активізацію особистісних ресурсів, які сприяють адаптації до умов середовища та формуванню соціально-ефективних стратегій поведінки.

Ідентифікація також є наскрізним напрямком роботи, оскільки одного разу

виявлена жертва може бути повторно втягнена в ту чи іншу форму КСЕ чи постраждати від іншого виду насильства. При цьому діти, виявлені як жертви інших видів насильства, можуть одночасно бути жертвами КСЕ.

Процеси *реабілітації, адаптації та ресоціалізації* поєднані між собою та підсилюють один одного. Суб'єкти, задіяні в реалізацію цих напрямків роботи, повинні діяти узгоджено.

Ефективність роботи з супроводу постраждалих від КСЕ забезпечується усіма учасниками процесу. Надання допомоги жертвам засноване на принципах міждисциплінарного ведення випадку і враховує необхідність одночасної роботи за всіма п'ятьма напрямками, перерахованими вище. Міждисциплінарний підхід – технологія, заснована на довірливих та поважливих стосунках між спеціалістами та дитиною з метою подолання складної життєвої ситуації, подальшого навчання дитини найбільш ефективно використовувати доступні їй ресурси та приведення її до автономного функціонування зі збереженням досягнутих результатів. Використання міждисциплінарного підходу дозволяє подолати фрагментацію між системами соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, психологічної та юридичної допомоги, з якою дезадаптована дитина самотужки впоратись не може.

Підсумовуючи викладене вище, робота з дітьми, які стали жертвами КСЕ, повинна включати наступне:

- первинний контакт (виявлення, інформування, мотивування);
- створення безпечного середовища;
- первинну допомогу (задоволення термінових потреб дитини);
- поглиблену психосоціальну оцінку;
- розробку/корекцію плану надання допомоги;
- реабілітаційну роботу (надання всебічної допомоги);
- оцінку ефективності надання допомоги; закриття випадку та ресоціалізацію (повернення в дитячий будинок, сім'ю, відновлення соціальних зв'язків).

Довести злочин, що полягає в сексуальному насильстві над дитиною, за винятком звалтування, досить складно. Якщо в 70-і роки ХХ ст. дослідники цікавилися моральною оцінкою та різноманіттям форм сексуального насильства, то зараз особливо актуальною є достовірність свідчень потерпілої дитини, діагностика та ідентифікація сексуального насильства. Адже найчастіше об'єктом таких експертних досліджень сьогодні є малолітні потерпілі, що надає проблемі додаткової соціальної гостроти й створює певні діагностичні та експертні труднощі. Щоб правильно опитати дитину, над якою вчинено сексуальне насильство, треба чітко знати дитячу психологію й мати великий досвід роботи з дітьми. Особливо важко довести розбещення дітей і насильницьке задоволення статевої пристрасті в збочених формах.

Під час опитування дітей – жертв сексуального насильства – важливо враховувати багато факторів: рівень розвитку дитини, тяжкість сексуального насильства та інформацію, отриману від батьків або інших джерел. При цьому необхідно дотримуватися етично-моральних аспектів цієї процедури, застосовуючи індивідуальний підхід до дитини-жертви, щоб уникнути додаткового психотравмуючого впливу на неї нагадуванням про те, що трапилось.

У багатьох країнах світу (Канаді, США, Нідерландах, Німеччині тощо) інформацію про сексуальне насильство над дітьми передають спеціальним службам, добре навченим проводити бесіди з дітьми. Спеціальний курс навчання триває дев'ять місяців. У судах, коли доводиться неодноразово повторювати розповідь дитини-жертви, використовуються касети аудіо- та відеозапису. В Ізраїлі за законом адвокати можуть свідчити на суді замість дітей. Це захищає дитину від несприятливого впливу судової процедури на її емоційний стан, тому що малолітні потерпілі не завжди розуміють значення скосних стосовно них дій. У Польщі ще три роки тому ухвалено закон, відповідно до якого дітей – жертв сексуального насильства – спеціалісти можуть опитувати лише один раз.

В Україні також відкрито першу Дружно кімнату для опитування підлітків та дітей, які стали жертвами або свідками насильства. Там працюють підготовлені польськими експертами психологи.

Дружня кімната складається з двох суміжних кімнат, розділених двобічним дзеркалом, по один бік якого розміщується апаратура й група допущених спостерігати за допитом фахівців, по інший — психолог і дитина. Для здійснення такої роботи психолог повинен мати високу кваліфікацію. Його основне завдання — виявити ознаки заподіяного сексуального або іншого насильства та зробити відео- й аудіозаписи для суду.

Такі записи значно полегшують роботу представників кримінальної міліції в справах дітей, слідчих, оперуповноважених, суддів, психологів, спеціалістів служб у справах дітей, батьків потерпілих. Та, на жаль, у чинному Кримінально-процесуальному кодексі України таке надання показань дітей, стандартне для будь-якої європейської країни, все ще не передбачене.

Сексуальне насильство над дитиною в нашій державі в дев'яťох із десяти випадків залишається безкарним здебільшого тому, що батьки не хочуть ще більше травмувати психіку своєї дитини нескінченними допитами та судовими засіданнями.

Нещодавно Верховна Рада України ухвалила зміни до Кримінального кодексу України у частині про посилення відповідальності за вчинення сексуальних злочинів проти дітей. Але це нічого не змінило, оскільки виявлення таких випадків, збирання свідчень потерпілих, процедура подання їх до суду та забезпечення психологічного й правового захисту розбещуваних чи зґвалтованих дітей залишається такою, як і раніше, а більшість справ мають недостатньо доказів.

Отже, КСЕД є однією з найгірших форм дитячої праці та найсерйознішим порушенням прав дитини. З розвитком нових інформаційно-комунікаційних технологій ризик використання дітей в КСЕ істотно зріс. Спрощення можливостей перетину кордону для західних туристів, цікавість до країн США також криють небезпеку використання дітей з метою сексуальної експлуатації. Ця проблема вимагає постійного моніторингу й подальшого всебічного вивчення. Спільні зусилля науковців та практиків повинні стати основою для розробки законів і ефективних заходів з метою обмеження й подолання цього ганебного явища – КСЕД.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРОБЛЕМА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Масштаби жорстокого поводження з дітьми у віртуальному просторі тісно пов'язані зі швидким поширенням ІКТ з початку 1990-х років, коли поява веб-браузерів викликала інтернет-бум. Освоєння нових ІКТ відбувалося нерівномірно, в залежності від економічних умов і місця розташування спільноти.

Сьогодні в Інтернеті працюють, проводять вільний час, спілкуються один з одним, розважаються, шукають та публікують інформацію. Водночас більшість інтернет-сайтів є небезпечними. Такої думки дотримуються експерти й психологи Франції, США, Німеччини та Нідерландів. Вони стверджують, що вплив Інтернету деформує поведінку людини й породжує проблему психологічної інтернет-залежності.

Інтернет не дарма прирівнюють до засобів масової інформації, але це визначення є досить вузьким для такого глобального явища. Тому, безумовно, люди, які не мають можливості регулярно заходити в Глобальну мережу, подекуди програють в поінформованості інтернет-користувачам.

Досить часто Інтернет називають кіберпростором – новим соціальним середовищем, яке охоплює усі реальні місця, в яких взаємодіють люди: телефони та технології третього покоління (3G), он-лайн ігри, пірингові обміни, інтернет-кафе.

Демографічні показники аудиторії кіберпростору доволі широкі: Інтернетом користуються люди всіх вікових категорій, а діти та підлітки є найбільш активними користувачами. Попри користь від даного виду комунікації, в Інтернеті діти можуть наштовхнутись на інформацію заздалегідь небезпечну: зайти на інтернет-ресурс з порнографічним контентом чи екстремістськими закликами, зацікавитись сайтом про суїцид, наштовхнутись на інтернет-магазин, який торгує забороненими речовинами. Однак Інтернет приховує в собі й інші небезпеки, і чи не головна з них – велика кількість сексуальних збоченців, здатних нашкодити дитині морально чи фізично.

В Україні 96% дітей у віці від 10 до 17 років користуються Інтернетом, однак більше половини з них не знають про те, які небезпеки можуть чекати на них у мережі. Багато дітей розміщують тут особисту інформацію й ходять на зустрічі з віртуальними знайомими. За даними дослідження, проведеного кафедрою превентивної освіти та соціальної політики ЮНЕСКО у партнерстві з «Майкрософт Україна», 44% дітей знаходяться в потенційно ризикованій зоні

(розміщують особисту інформацію) і 24,3% вже були у ризикованих ситуаціях (ходили на зустріч із віртуальним знайомим), у віковій групі від 15 до 17 років цей показник досягає 60,3%; 52% дітей виходять в Інтернет, перш за все, для спілкування в соціальних мережах, де залишають дані про телефон (46%) і домашню адресу (36%), а також особисті фото (51%); 6,5% підлітків 15–17 років повідомляли в он-лайн особисту інформацію про батьків, водночас цей показник у віковій групі респондентів 10–11 років складає лише 0,4%.

За даними Міжнародного центру допомоги зниклим та експлуатованим дітям (International Centre for Missing & Exploited Children), кожна сьома дитина стає об'єктом сексуальних домагань в мережі, причому 4% є об'єктами агресивних домагань, у 2% з них травмується психіка, до 4% дітей зловмисники звертаються з проханням надіслати свої фотографії, де вони зафіксовані оголеними чи в сексуально відвертому вигляді. Об'єктами домагань в мережі в 70% випадків стають дівчата, в 30% – хлопчики. 81% це підлітки у віці від 14 років та старше, на них же припадає 74% випадків психологічного травмування.

Серед злочинців, які здійснюють сексуальні домагання по відношенню до неповнолітніх в мережі, 73% складають чоловіки, 16% – жінки, 5% видавали себе за підлітків. Більшість знайомиться з дітьми в чатах з метою розбещення неповнолітніх та подальшої сексуальної експлуатації. Злочинці використовують спілкування в мережі для встановлення довірливих відносин з дітьми, напрацювання впевненості у собі, втягнення дітей в розмови на сексуальні теми, влаштування особистих зустрічей та інтимних побачень з потенційними жертвами.

Дитяча порнографія

Особливу занепокоєність світової спільноти викликає розповсюдження в Інтернеті та мобільній мережі дитячої порнографії.

Дитяча порнографія – це будь-які, незалежно від форми, зображення дітей, що беруть участь в реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини з сексуальними намірами.

Дитяча порнографія включає фотографії, візуальне та аудіо представлення, представлення в письмовій формі, яке може розповсюджуватись через журнали, книги, малюнки, фільми, відеокасети, мобільні телефони та комп'ютерні диски чи файли. Існує дві категорії порнографії: *завуальована*, яка не демонструє сексуальні відносини явно, але використовує оголені та звабливі зображення дітей, та *відкрита* порнографія, яка демонструє зображення дітей, втягнених в сексуальні відносини.

Використання дитячої порнографії полягає у стимулюванні сексуального збудження та задоволення. З точки зору суспільних процесів, дитяча порнографія, незалежно від того використовується реальне чи віртуальне зображення дітей, продовжує стимулювати попит, у тому числі й на сексуальне насильство.

Використання дітей у виготовленні порнографії будь-якого виду відносять до сексуальної експлуатації.

Простежується чіткий зв'язок між «віртуальною» порнографією та насильством над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво порнографії реальна дитина, як правило, страждає від сексуального насильства.

Дитяча порнографія в Інтернеті в останні роки стала окремою великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешевше, ніж через звичайні канали (відео та друквана продукція). Така продукція зберігається на цифрових носіях, які в разі необхідності можна ліквідувати протягом секунд. Внаслідок знищення речових доказів злочинці часто залишаються непокараними. До того ж через недосконалість та неузгодженість національних законодавств, відсутність ефективних механізмів співробітництва міжнародної поліції та національних правоохоронних органів Інтернет не знає національних кордонів. Популярність порнографічних сайтів росте.

Приватні студії, де знімали «дитяче порно», розкрито в Одесі та Києві. Об'єктами зйомок ставали малолітні дівчатка, яким платили по 50–100 гривень, а їхні фото у відвертих позах розміщували в Інтернеті. У Вінницькій області затримано професійного телеоператора, який протягом двох років у готелях обласного центру займався порнозйомкою вихованців школи-інтернату віком від 10 до 14 років. А в Дніпропетровську 46-річний педофіл просто на вулиці фотографував оголеними двох хлопчиків 7 і 10 років. «Моделей» шукав у місцях відпочинку і за цукерки, шоколад, а то й за дарма здійснював щодо них розпусні дії. У його комп'ютері правоохоронці виявили близько 2 тисяч фотографій голих хлопчиків.

За даними ЕСПАТ (Міжнародна організація по боротьбі з дитячою порнографією), загальний об'єм пропозиції дитячої порнографії виріс у багато разів, що обумовлено простотою та доступністю використання сучасної цифрової фото- та відеотехніки. Обіг дитячої порнографії є однією з найбільш прибуткових справ в мережі. За оцінками Інтерполу, український ринок порнографічної продукції з використанням образів дітей оцінюється в 100 млн. доларів на рік. Такі дані озвучив уповноважений президента з питань дитини Юрій Павленко.

В останні роки спеціалісти відзначають небезпечну тенденцію до зниження віку дітей, яких злочинці використовують для виготовлення дитячої порнографії, та до використання жорстоких способів поводження з жертвами для задоволення збочених сексуальних потреб й сексуальних фантазій дорослих користувачів мережі. Стають відомими факти здійснення у форматі он-лайн сексуального насильства й розбещення неповнолітніх і малолітніх дітей за попереднім замовленням клієнтів-користувачів. У 83% затриманих власників дитячої порнографії вилучені зображення дітей у віці від 6 до 12 років, у 39% – від 3 до 5 років, у 19% – до 3-х років і навіть немовлят. У 21% порнографічні

матеріали зображали сцени насильства, в тому числі згвалтування й торттури. Серед затриманих власників дитячої порнографії у 62% вилучили зображення дівчаток, у 14% – хлопчиків, у 15% зображення дівчат та хлопчиків знайдені в однаковій кількості.

Потенційні жертви порнобізнесу

Жертвами дитячої порнографії стають три категорії дітей.

Перша – це *довірливі* діти. Багато з них із захопленням приймають пропозицію «знятись у кіно» та йдуть із незнайомцями. Інші з меншим захопленням погоджуються погратися з дорослим чоловіком в «лікарню» чи у щось, що дозволяє оголитись. Деякі дорослі використовують Інтернет, де під виглядом ровесників зав'язують віртуальну дружбу, а потім запрошують на реальне побачення. Саме такі діти частіше за все стають жертвами сексуального насильства, усвідомлюючи тільки в останній момент, що відбувається насправді.

Друга категорія – *викрадені* діти. Якщо «довірливих» дітей, особливо таких, що зіграли у «лікарню» так і не усвідомивши, що відбулося, переважно відпускають, то викрадених дітей часто перетворюють на малолітніх секс-рабів, регулярно гвалтуючи перед камерами. Утримуються такі діти переважно в жахливих умовах, де не отримують навіть необхідної їжі.

Третя категорія, доволі характерна й для України, – *діти з неблагополучних родин*. Одних батьки продають за пляшку горілки, інші заради швидкого прибутку готові на ризиковані вчинки, особливо не задумуючись про наслідки.

Проблема віртуального сексу

Віртуальний секс – це використання різноманітних інтернет-матеріалів (картинок, текстів, звуків, відео) для сексуального стимулювання та задоволення. Враховуючи, що в середньому двоє з десяти користувачів Інтернету є дітьми, вірогідність потрапити на неповнолітнього партнера для віртуального сексу досить велика.

Головною особливістю кіберсексу є його доступність. Для того, щоб зайнятися ним, достатньо знайти потрібний сайт. Усі користувачі мережі, включаючи дітей, у будь-який час дня та ночі, дома чи в інтернет-клубі можуть завести розмову сексуального характеру з незнайомцем.

Анонімність дозволяє зберегти таємницю особистості чи видавати себе за людину іншої статі та віку. Таким чином, не тільки педофіли можуть прикидатися кимось іншим, зваблюючи дітей, але й самі діти можуть видавати себе за дорослих для того, щоб розважитись. На практиці більше половини відвідувачів чат-кімнат «Віртуальний секс» мають менше 18 років. Всупереч розповсюдженій думці про те, що сексом в Інтернеті цікавляться лише хлопці, неповнолітніх відвідувачок секс-чатів не так вже й мало. Цікаво, що під час спіл-

кування ніхто з них не повідомляє свого реального віку. При цьому ті, хто позиціонує себе як тринадцятилітній підліток, насправді виявляються тридцятирічними чоловіками.

За даними психолога Маркуса Скуїрелла, любителі віртуального сексу страждають від багатьох психологічних розладів. У 27% з них присутня депресія, 30% страждають від дратівливості та надмірного хвилювання, а 35% від стресу.

Безперечно, головною загрозою від віртуального сексу є доступність матеріалів сексуального характеру, які можна легко обговорити, поповнивши власну «базу знань». Дитина, яка практикує віртуальний секс, може захотіти випробувати його на практиці. До того ж, до її послуг Інтернет, в якому достатньо педофілів та інших збоченців, готових продемонструвати юному користувачу «звабливі новинки».

Задовольняючи свою цікавість, дитина може не обмежуватися текстовими описами. І тут виникає не менш серйозна проблема, аніж розбещення дітей. У результаті спілкування на відверті теми діти отримують хибне уявлення про сутність людських взаємин. Якщо природна цікавість стосовно сексу буде задовольнятися досить рано та легко, дитина може отримати психологічну травму чи почати байдуже, механічно, ставиться до нього. Численні непристойні зображення й відверті відеоролики в окремих випадках можуть викликати у дитини стійку відразу до сексу, що в майбутньому може негативно відобразитись на її сексуальному житті. Окрім того, віртуально ознайомившись із викривленими формами сексу, дитина може засвоїти хибне уявлення про загальноприйняті норми. Також неповнолітній користувач, який тривалий час займається віртуальним сексом, може стати легкою здобиччю для педофілів та порнографів. Зробивши висновок, що розбещеність є нормою життя, дитина має високі шанси стати об'єктом сексуальної експлуатації. Наприклад, багато «моделей» дитячої порнографії навіть не підозрюють про те, що їхня поведінка далека від пристойності.

Віртуальне спілкування залучає дітей та підлітків до сексуальної активності, суть якої вони не здатні оцінити та зрозуміти. Діти здійснюють незрозумілі для них дії, залежать від дорослих співрозмовників. Це доволі тривожні сигнали, оскільки у 7 років у дитини формується статеве самосвідомість. До 13 років визначається роль людини в сексуальній поведінці та орієнтації. З 14 до 26 років виникає еротичне лібідо. Такий фактор як віртуальний секс може чинити істотний вплив на сексуальний розвиток дитини. Особливо важко наслідки віртуального сексу проявляються у дівчаток. У гіршому випадку вони призводять до сексуальної заклопотаності, нав'язливої мастурбації, надмірно сексуалізованої поведінки по відношенню до дорослих чоловіків, що, в свою чергу, може призвести до абортів або раннього материнства.

Що слід знати батькам про інтернет-загрози

Батьки, відпускаючи свою дитину у «вільне плавання» безкрайніми просторами Інтернету, повинні потурбуватися не тільки про наявність на комп'ютері найсуворіших контентних фільтрів. Адже знайти собі співрозмовника для розпусних бесід можна через звичайний чат, соціальну мережу або ICQ.

Чати. Ніколи раніше не було так легко, швидко та зручно знайти людей будь-якого віку, соціального статусу, статі, національності, рівня досвіду й дискутувати з ними на які завгодно теми, що є цікавими для певних груп. Але, за даними опитування в Таїланді, 92% дітей, що розмовляли в чаті, отримували запрошення поговорити про секс. 20% дітей віком від 7 до 11 років, які спілкувалися в чаті, відзначили травматичний досвід, коли вони зіткнулися з нецензурною лексикою (34%) та коли їм запропонували переслати матеріали про насильство чи секс (66%).

Соціальні мережі стали користуватися популярністю кілька років тому, оскільки, по-перше, задовольняють потребу інтернет-користувачів в комунікаціях і соціалізації, а по-друге, відкривають простір для творчості й вираження себе (функціонал дозволяє створювати та публікувати контент самостійно, без премодерації). Користувачі соціальних мереж (як всесвітніх, так і російськомовних) можуть спілкуватися один з одним в кіберпросторі, викладати фотографії й відео, ділитися зі своїми друзями посиланнями на цікавий контент, обмінюватися віртуальними подарунками тощо.

Багато людей прийшли в Мережу саме через так звані «соціалки» – інакше кажучи, навчилися користуватися Всесвітньою мережею, щоб знайти однокласників або старих друзів по службі, а поспілкувавшись з ними, оцінили користь Інтернету. Наприклад, в Рунеті спостерігалось колосальне зростання активності користувачів завдяки соціальним мережам Odnoklassniki.ru і Vkontakte.ru. У цілому, зі зростанням популярності блогосфери і соціальних сервісів Інтернет увійшов у нову Web 2.0-епоху, коли користувачі є не стільки споживачами інформації, скільки її активними творцями.

Масовість і бурхливе зростання соціальних мереж спричинили цілий ряд негативних наслідків, серед яких поява нових форм кіберзлочинів: від шахрайських махінацій до розповсюдження дитячої порнографії. Порнографічний контент (в тому числі за участі неповнолітніх) з'являється в соціальній мережі із «завидною» регулярністю: користувачі створюють тематичні групи і сторінки, об'єднуються за відповідними «інтересами», публікують десятки й сотні відеороликів порнографічного змісту, текстові нотатки тощо.

Дитяча порнографія розповсюджується не тільки в соціальних мережах. Періодично відеоконтент з порнографічним змістом з'являється на сторінках популярних служб Youtube.com, Rutube.ru, Smotri.com тощо. Не можна не відзначити старанність модераторів цих ресурсів: розуміючи, що відеохостинги за замовчуванням ризикують стати майданчиками для поширення порнографії,

модератори видаляють неоднозначні (або однозначно небезпечні) відео досить оперативно – або самостійно, або реагуючи на скарги користувачів.

Телефони та технологія третього покоління (3G). Зближення Інтернету й мобільних телефонів різко змінює способи, якими діти та дорослі потрапляють в кіберпростір. Донедавна вхід в мережу вимагав доступу до стаціонарних телефонних ліній і комп'ютерів. Однак тепер телефон, а також сучасні ручні ігрові пульти, забезпечать доступ до кіберпростору з будь-якого місця. Зважаючи на це, батькам і опікунам буде все важче спостерігати за дітьми та підлітками, які користуються телефонами в он-лайнному режимі. Можливості фото- та відеозйомки дозволяють користувачам телефонів передавати зображення безпосередньо в кіберпростір.

Он-лайнні інтерактивні ігри за участі багатьох гравців – бізнес, який швидко поширюється, особливо в Північній і Південно-Східній Азії. Цей бізнес, що включає ігри в увяному світі та ігрові сайти, буде розвиватися й значно розширюватися в найближчому майбутньому. Ручні ігрові пульти з можливістю підключення до Інтернету будуть сприяти віртуальній взаємодії. Он-лайнні ігри потенційно створюють нову платформу, де діти й підлітки можуть наразитися на небезпеку домагання і, можливо, шкідливу взаємодію з іншими людьми в мережі. У даний час відсутні будь-які оцінки соціального впливу цих ігор з точки зору безпеки та захисту дітей.

Пірінгові обміни (торенти). В останні роки основну занепокоєність викликали чати, деякі інтернет-компанії навіть модифікували або взагалі закрили свої служби чатів. Тим часом діти та підлітки опанували пірінгові обміни завдяки доступності безкоштовного програмного забезпечення, яке сприяє спільному володінню музичними файлами та іншими матеріалами. Пірінгові передачі відбуваються безпосередньо від одного сервера до іншого без будь-яких пристроїв стеження. Ця технологія також популярна серед людей, які обмінюються зображеннями сексуального насильства над дітьми. Наявні оцінки соціального впливу пірінгової технології є недостатніми.

Интернет-кафе. Багато дітей, у яких немає мобільного телефону або комп'ютера, все одно виходять в мережу або грають в он-лайн ігри в інтернет-кафе. Деякі надають перевагу кафе, навіть якщо у них є доступ до комп'ютера вдома або в школі. У різних країнах висловлюється все більша заклопотаність тим, що, перебуваючи в цих громадських місцях, діти шукають і завантажують невідповідні їхньому віку, шкідливі або незаконні матеріали, а також вступають в бездоглядне он-лайнне спілкування з невідомими людьми. Подекуди групи громадськості вимагають, щоб інтернет-кафе працювали відповідно до правил безпеки і запроваджували захисні заходи, включаючи застосування програм, які фільтрують і блокують порнографічні чи образливі матеріали, а також реєстрували користувачів. Вплив технологій третього покоління на інтернет-кафе ще належить з'ясувати.

Причини популярності ІКТ у дитячому та підлітковому середовищі²

- 1) *Безвідповідальність.* Спілкування в мережі Інтернет дозволяє проявляти волю у висловлюваннях і вчинках: образи, нецензурні вирази, сексуальні домагання. Ризик викриття й негативної оцінки навколишніми мінімальний внаслідок відсутності меж.
- 2) *Реалізація уявлень, фантазій із віртуальним зворотним зв'язком.* Мережа надихає на створення одного або безлічі нових образів «Я»; вербалізації уявлень або фантазій, які в повсякденній соціальній ситуації неможливо реалізувати (наприклад, кіберсекс, рольові ігри в чатах тощо).
- 3) *Контроль над інформацією про себе.* У мережі можуть бути активними тільки ті частини образу, які є бажання продемонструвати, а інші з успіхом приховувати.
- 4) *Уникнення конфліктних ситуацій.* Специфіка спілкування в мережі дозволяє добровільно зав'язувати контакти, уникати їх, переривати в разі небезпеки, залишаючи, таким чином, невирішеними будь-які конфлікти.
- 5) *Вибір будь-якої ролі* (наприклад, безсмертя, всевладдя, фізичних можливостей) в комп'ютерних іграх, а також можливість мати незліченну кількість спроб розпочати все з початку.
- 6) *Наявність анонімної взаємодії з людьми.* У мережі неважливі стать, вік, соціальний статус, зовнішня привабливість, вміння спілкуватися.
- 7) *Втеча від реальності.* Віртуальний світ дає свободу дій, волю вираження думок, почуттів і емоцій, які в реальному житті не завжди можливі.

Причини сексуального насильства за допомогою ІКТ

- 1) *Попит на дитячий секс.* Зацікавленість дорослих у сексі з дітьми заохочується завдяки особливостям кіберпростору. Зі зростанням Інтернету цей інтерес збільшився або став більш очевидним. Ця взаємодія включає зв'язок між зловмисниками, які можуть знаходитися де завгодно в світі. Такий зв'язок забезпечує їм соціальне підкріплення і зміцнює їхню впевненість у «нормальності» сексуального насильства над дітьми. Попит також призводить до появи додаткових мотивів отримання прибутку.
- 2) *Вплив кіберпростору.* На соціальну взаємодію в кіберпросторі впливає ряд специфічних факторів, коли поведінка людей стає іншою, ніж при взаємодії поза мережею. Люди роблять і говорять такі речі, які в повсякденному житті вони б не зробили і не сказали. Разом з тим, вони не завжди визнають, що їхня поведінка та дії в кіберпросторі призводять до певних наслідків у реальному світі.
- 3) *Можливості заповдіяти шкоди.* У кіберпросторі є величезна кількість місць (чати, дошки повідомлень, ігри тощо), де віртуально збираються діти й

підлітки. Це розширює можливості налаштованих на насильство людей шукати і знаходити підходи до дітей та підлітків, а також завдавати їм психологічної та / або фізичної шкоди. Деякі зловмисники готові долати великі відстані, щоб зустрітися з дітьми та підлітками, з якими вони встановили контакт в мережі, або про існування та незахищеність яких їм стало відомо з мережі. У міру того, як все більше число людей у світі отримує доступ до Інтернету та нових технологій, і особливо в міру того, як Інтернет стає доступним з мобільних телефонів або ігрових пультів, все більше дітей та підлітків будуть наражатися на ризик зіткнутися з насильством і шкідливим впливом через кіберпростір.

- 4) *Порнографія як основне насильство.* Використання дитини для виготовлення порнографічних матеріалів у будь-якому контексті має розглядатися як серйозне насильство, а не як побічний продукт іншої завданої йому шкоди.
- 5) *Показ порнографічних матеріалів.* Сьогодні все більше дітей отримують можливість випадково або навмисно побачити порнографію (зокрема із зображеннями дорослих людей) та інші небезпечні матеріали, які не відповідають їхньому віку, чого не було до появи Інтернету. Деякі діти самі шукають такі матеріали. Доступність порнографії полегшує зловмиснику використовувати її при «залицянні» в мережі.
- 6) *Порнографія як засіб соціалізації.* Вплив порнографії на соціалізацію дітей чітко усвідомлюється зловмисниками, які використовують її для залицяння до дітей. Порнографія (із зображенням дорослих та / або дітей) стає знаряддям соціалізації та прищеплення дітям і підліткам таких моделей поведінки і таких поглядів, які відображають зміст порнографічних матеріалів. Матеріали, що показують жорстоке насильство, деградацію і ненависть, більш доступні в кіберпросторі, ніж це було раніше. Порнографічні матеріали, як правило, посилюють такі соціальні погляди, які знецінюють дівчаток і жінок в очах хлопчиків і чоловіків. Порнографічні матеріали можуть впливати на глядача, викликаючи в нього залежність, прагнення до наслідування. Взаємозв'язок між виготовленням зображень із насильством над дитиною та використанням усіх форм порнографії для заманювання дітей і прищеплення їм певних типів поведінки (соціально прийнятних чи ні) рідко розглядається при обговоренні впливу порнографії в цілому.
- 7) *Молоді правопорушники.* Той факт, що деякі молоді люди молодші 18 років шукають доступу до зображень сексуального насильства над дітьми і торгують ними, викликає все більшу тривогу. Найважчої інформації недостатньо, тому було б передчасним намагатися визначити, чи відбувається це в результаті інтересу до сексу з однолітками, чи вказує на те, що молоді люди самі зазнали сексуального домагання і експлуатації, або ж це трапляється з інших причин.

Особливості виявлення випадків, профілактики та захисту дітей від сексуального насильства із використанням ІКТ

Боротьба зі злочинами, які стають можливими завдяки специфічній природі і досяжності кіберпростору, вимагає узгодженого спільного підходу з боку національної та міжнародної поліції з метою подолання проблеми, пов'язаної з відмінностями в юридичному полі. Наприклад, у Великій Британії зберігання дитячої порнографії – кримінальний злочин, а спроба скачати її з Інтернету карається штрафом, еквівалентним 150 тис. доларів. У Канаді ухвалений закон, згідно з яким пошук дитячої «полунички» у світовій мережі карається законом, навіть якщо обвинувачений нічого не знайшов.

Особливий характер цій проблемі надає її швидке розповсюдження, адже кіберпростір додає до традиційних загроз і ризиків нові, на які суспільство ще не встигло знайти адекватних застережних заходів. Та й жорсткі заходи не завжди ефективні. Водночас суворі закони більшості держав, що мають на меті створити заслін для розповсюдження дитячої порнографії, зокрема і в Інтернеті, призводять до того, що основним ринком виробництва та збуту порнопродукції стають країни колишнього СРСР. Так, Україна увійшла до п'ятірки держав-виробників дитячої порнографії та десятки лідерів з її розповсюдження.

Існують великі розбіжності між різними країнами в тих можливостях і ресурсах, якими володіють правоохоронні органи для розслідування злочинів у кіберпросторі. Труднощі включають відстеження матеріалів, що завантажуються в віддалені комп'ютери інтернет-провайдерів, і криміналістичне дослідження жорстких дисків комп'ютерів та інших пристроїв електронного збереження даних (особливо коли матеріал зашифрований). У зв'язку з цим, безсумнівно, дуже важливий обмін практичним досвідом між різними країнами.

Здійсненню поліцейського контролю над переслідуванням в мережі перешкоджає ряд специфічних труднощів. Через обмеження обсягу пам'яті в телефонах миттєві й текстові повідомлення можуть бути швидко втрачені, якщо тільки дитина спеціально не намагається їх зберегти. Тому єдиним доказом переслідування стають слова жертви. Як вже було зазначено, діти можуть не повідомляти про те, що вони зазнали переслідування, а віртуальні методи дозволяють зловмисникові залишатися невідомим для переслідуваної дитини. Коли ж дитина або батьки вирішують вдатися до правових методів, вони стикаються зі значними проблемами. У жодній юридичній системі переслідування, здійснюване в мережі, не виділене як протизаконне.

Тим не менше, існує багато програм, служб і спеціалізованих веб-сайтів для надання допомоги жертвам, сім'ям і вихователям у боротьбі проти переслідувань взагалі і, особливо, переслідувань, здійснюваних віртуальними засобами. Проте початкове вивчення цього питання показує, що такі програми та служби, в основному, базуються (або є доступними) в обмеженій кількості країн, де є великі можливості Інтернету і телефонного зв'язку.

Проблема безпеки дітей в інформаційно-телекомунікаційних мережах стає все більш актуальною також у зв'язку з істотним зростанням чисельності неповнолітніх користувачів.

З огляду на анонімність користувачів мережі важко знаходити й ефективно переслідувати порушників закону, виявляти жертв та надавати їм дієву допомогу.

Як наслідок, виникають все нові й нові ризики, насильства більшає, а його жертвами стають все молодші діти. І хоча більша частина небезпечних матеріалів знаходиться у «віртуальному світі», не можна забувати про те, що за кожним зображенням насильства над дітьми стоїть насильство, якого в реальному житті зазнала, як мінімум, одна дитина.

У жовтні 2011 року Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЕ) розглянула доповідь «Боротьба з обігом матеріалів, що зображують насильство над дітьми, за допомогою цілеспрямованих, комплексних і узгоджених міжнародних зусиль» (доповідач – А. Конде Бахен), за результатами якої були ухвалені відповідні резолюції та рекомендації. Документ закликає країни-учасниці криміналізувати цілеспрямований перегляд матеріалів із зображенням насильства над дітьми, а також надати право уповноваженим державним органам у разі необхідності блокувати веб-сайти з відповідним контентом. Варто нагадати, що одним із превентивних заходів, описаних в Будапештській конвенції Ради Європи про злочинність в кіберпросторі, є «гарячі лінії», робота яких, однак, не забезпечує вирішення проблеми. У новому документі Ради Європи відзначається необхідність застосування наступних превентивних механізмів:

- *Усі повинні бути поінформованими* – дітей та підлітків необхідно навчати самозахисту, прищеплювати їм уміння працювати з інформаційними ресурсами, доносити до суспільства інформацію про небезпеку та наслідки зростаючої «сексуалізації» дітей в ЗМІ та мережевих ресурсах.
- *Невідворотність покарання* – виготовлення, розповсюдження, придбання та цілеспрямований перегляд матеріалів, що зображують насильство над дітьми («дитячу порнографію») повинне кримінально переслідуватися.
- *Співпраця з провайдером* (закликати інтернет-провайдерів дотримуватися принципів саморегулювання і систематичного інформування влади про появу в Інтернеті нелегального контенту).
- *Доступ жертв до захисту своїх прав* («хижаки», як правило, за кордоном, тому «жертв» важко виявляти).

Окрім того, назріла нагальна потреба у створенні єдиних міжнародних нормативних рамок, а саме: підписати та ратифікувати всі існуючі міжнародні документи, якщо цього ще не зроблено (в тому числі й погодити єдиний вік статевого дозрівання), зокрема: Конвенцію Ради Європи про захист дітей від

сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), Конвенцію Ради Європи про злочинність в кіберпросторі (Будапештська конвенція), а також імплементувати їх в національне законодавство; блокувати або видаляти всі сайти з нелегальним контентом (спільно з Європейською Асоціацією інтернет-провайдерів); посилити компетенцію суддів.

Окремо слід відзначити кампанію Ради Європи «Кожен п'ятий» щодо викорінення сексуального насильства над дітьми, яка має привернути увагу суспільства до значного поширення цієї проблеми. Рада Європи пропонує також замінити термін «дитяча порнографія» на більш безкомпромісний термін «образи насильства над дітьми», що сприятиме більш чіткому суспільному усвідомленню небезпеки таких діянь (розумінню, що відтворюється не «заборонена картинка», а зображення насильства над дитиною). На думку фахівців Ради Європи, одним із засобів попередження насильства над дітьми має стати відчуття існування чіткого внутрішнього «кодексу» поведінки всіх поколінь – етики співжиття.

Поради батькам щодо безпеки в он-лайні

Для початку батькам варто зрозуміти, що ті правила, за якими ми живемо в реальному світі, також можна використовувати в кіберпросторі. Наприклад, якщо в реальному світі ми попереджаємо дітей, що не варто розмовляти з чужими, те саме повинно відбуватися і в Інтернеті.

Аби новітні технології не заподіяли шкоди дитині, при підключенні до Інтернету батькам варто дотримуватись наступних порад:

- Оберіть доступ в Інтернет через таких провайдерів, які видаляють зі своїх серверів невідповідні вашим вимогам матеріали. Необхідно проглянути довідники і дізнатися, чи надається такий сервіс у вашому регіоні.
- Знайдіть провайдера, який пропонує послугу «батьківського контролю», і активуйте його. Це може бути використано для відключення доступу в чат-руми та групи новин, які скомпрометували себе змістом, і деякі сайти мережі.
- Деякі провайдери пропонують можливість стежити за відвідуваннями сайтів. Якщо є така послуга, її необхідно активувати: якщо в цьому виникає необхідність, стане можливим простежити, які сайти відвідали діти.
- Встановіть фільтруюче програмне забезпечення. Найбільш відомі представники – це CyberPatrol, CyberSitter, Net Nanny, Surfwatch, X-Stop і RATED-PG.

Також психологи радять батькам врахувати наступні рекомендації, що полегшать взаємодію з дитиною, яка активно використовує Інтернет:

- Створіть разом з дітьми список правил користування Інтернетом вдома. Включіть туди типи сайтів з необмеженим доступом, години користування Інтернетом та рекомендації зі спілкування в он-лайні, включаючи чати.

- Тримайте комп'ютери, підключені до Інтернету, не в кімнаті дитини, а в місці, вільному для доступу всієї родини.
- Розмовляйте зі своїми дітьми про їхніх віртуальних друзів і про те, чим вони займаються, так само, як би ви говорили про будь-яких інших друзів або заняття. Це стосується також спілкування дітей за допомогою передачі миттєвих повідомлень. Попередьте дітей про те, щоб вони не спілкувалися з незнайомцями.
- Вивчайте інструменти для фільтрування Інтернету (такі як Батьківський контроль у Windows Vista) як один з додаткових – але не єдиний – метод батьківського контролю.
- Знайте, які кімнати чату та дошки повідомлень діти відвідують і з ким розмовляють.
- Рекомендуйте дітям використовувати контрольовані кімнати чату та наполягайте на тому, щоб вони залишалися в публічних зонах кімнат чату.
- Наполягайте на тому, щоб ваші діти ніколи не погоджувалися зустрічатися зі своїми віртуальними друзями.
- Навчайте своїх дітей не повідомляти про себе особисту інформацію по електронній пошті, в кімнатах чату, на дошках оголошень, у реєстраційних формах і персональних профілях, а також у разі участі в он-лайнних конкурсах та іграх.
- Привчіть дітей не завантажувати програми, музику та інші файли без вашого дозволу. Повідомте їм, що загальний доступ до файлів, використання текстів та картинок з Інтернету може порушувати закони про авторські права.
- Просіть дитину розповідати про те, що або хто в он-лайні примушує її почуватися незручно або налякано. Будьте спокійними та нагадайте своїм дітям, що у них не виникне проблем, якщо вони про щось вам повідомлять. (Важливо, щоб ваша дитина не думала, що її позбавлять можливості користуватися комп'ютером). Прочитайте про те, як боротися з он-лайнними хижакими та кіберхуліганами.
- Поговоріть зі своїми дітьми про он-лайнкову порнографію і спрямуйте їх на дозволені сайти про здоров'я та сексуальність.
- Допмагайте дітям захиститися від спаму (EN). Скажіть їм не давати адреси електронної пошти і не відповідати на «небажану» пошту та використовувати фільтри електронної пошти.
- Знайте, які сайти відвідують ваші діти. Переконайтеся, щоб вони не відвідували сайти з агресивним змістом або не розміщали персональну інформацію та фотографії.
- Навчайте своїх дітей відповідального та етичного поведіння в мережі.

- Вони не повинні поширювати в Інтернеті плітки, хуліганити або погрожувати іншим.
- Переконайтеся, що ваші діти-підлітки консультуються з вами, перш ніж проводити в он-лайні якісь фінансові операції, включаючи замовлення, купівлю або продаж.
 - Обговорюйте он-лайнні азартні ігри та потенційні ризики від них зі своїми дітьми-підлітками. Нагадайте їм, що їхні азартні розваги в мережі є незаконними.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

до Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ із виконання положень Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії

**ПЕРЕЛІК КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ
СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН**

Критерії складних життєвих обставин	Показники складних життєвих обставин
Дитина виховується в сім'ї, у якій батьки (особи, які їх замінюють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання та утримання дитини.	Немає необхідних умов для повноцінного розвитку дитини; бідність, недостатнє харчування; немає необхідного одягу, взуття, предметів гігієни, іграшок; байдуже чи незадовільне ставлення до дитини батьків або інших членів родини, обмеження спілкування з однолітками, друзями, тривала хвороба батьків, асоціальний спосіб життя батьків, позбавлення батьківських прав по відношенню до братів, сестер, судимість тощо.
Дитина виховується в сім'ї, у якій батьки (особи, які їх замінюють) не виконують батьківські обов'язки.	Немає умов для життєзабезпечення та розвитку дитини, порушуються права на освіту, розвиток відповідно до віку дитини; Втягнення дитини до жебрацтва, інших найгірших форм дитячої праці; залучення до вчинення злочинів та протиправних дій; торгівля дитиною; порушення майнових та житлових прав дитини; застосування до дитини антипедагогічних методів, різних форм насильства.
Дитина виховується в сім'ї, у якій батьки (особи, які їх замінюють) негативно впливають на її поведінку (виховання має антисуспільний характер).	Батьки ведуть аморальний спосіб життя (зловживають спиртними напоями, хворі на хронічний алкоголізм, наркоманію, перебувають на обліку в органах внутрішніх справ тощо); залучають дитину до вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин.
Жорстоке ставлення до дитини.	Ігнорування потреб дитини; відсутність належного догляду за дитиною; ізоляція дитини; відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності, авторитарний стиль спілкування; бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації; неврахування її віку; брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини; обман дитини;

ДОДАТОК 2

до Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ із виконання положень Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії.

Критерії складних життєвих обставин	Показники складних життєвих обставин
	вчинення злочинів проти життя та здоров'я дитини, проти волі, честі та гідності дитини, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.
Дитина-жертва торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.	Втрата або обмеження зв'язків із батьками (особами, які їх замінюють), родичами; відсутність можливості для здобуття освіти, отримання медичних та соціальних послуг; примусова праця; виконання вказівок сторонніх осіб; отримання мізерної оплати за виконання роботи, працює без вихідних або з невеликими перервами; обмежена свобода дій або її відсутність; постійне відчуття страху чи неспокою; проживання за місцем роботи; потерпає від приниження, насильства, образ, постійної загрози отримати покарання; має розлади здоров'я через травми, побої, що свідчать про її експлуатацію; не володіє мовою місцевого населення; не знає адреси місця проживання або роботи; проживає в несприятливих побутових умовах; змушена вживати алкоголь, наркотичні, психотропні речовини.
Дитина здійснює правопорушення, інші антигромадські дії.	Має незадовільну поведінку, асоціальні зв'язки, займається бродяжництвом, вчиняє антигромадські чи злочинні дії; вступає до екстремістських угруповань унаслідок втрати виховного впливу батьків або осіб, що їх замінюють.
Дитина перебуває в екстремальній життєвій ситуації.	Проживає в постійному стресі: злиднях, соціальній ізоляції, без батьківського піклування, зазнає жорстокого ставлення та насильства; перебуває в зоні міжрелігійних чи міжрелігійних конфліктів, аварій, катастроф, збройних конфліктів; мігрує без супроводу дорослих.

ЖУРНАЛ ОБЛІКУ

заяв та повідомлень про вчинення злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини або реальної загрози їх вчинення (далі - вчинення злочину або реальна загроза його вчинення)

Дата, час отримання заяви (повідомлення) про вчинення злочину або реальну загрозу його вчинення	Дата, час отримання усної заяви (повідомлення) про вчинення злочину або реальну загрозу його вчинення	Дата, номер, акт про отримання усної заяви	Прізвище, ім'я, по батькові, вік дитини щодо якої вчинено злочин або є загроза його вчинення, її місце проживання або перебування	Прізвище, ім'я, по батькові заявника, ступінь родичних зв'язків з дитиною, місце проживання, підстава для заяви чи повідомлення	Прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання особи, яка вчинила злочин або загрожує його вчинити	Дата, номер судового акта про передачу заяв та повідомлень, актів про прийняття усної заяви чи повідомлення до органу внутрішніх справ	Дата, номер акту про обстеження умов проживання

ДОДАТОК 3

до Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з виконання положень Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

АКТ № _____

отримання усної заяви та повідомлення про вчинення злочину щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи або реальну загрозу його вчинення

Дата _____

Акт склав(ла) _____

(П.І.Б., посада відповідальної особи)

(П.І.Б., дата народження, місце проживання заявника)

заявляє (повідомляє), що «___» _____ 20___ року, _____

(П.І.Б., дата народження, адреса реєстрації та фактичного місця проживання особи, що вчинила злочин або загрожує його вчинити)

За адресою _____

стосовно _____

(П.І.Б. та дата народження потерпілої дитини)

Стосовно потерпілої дитини правопорушник вчинив злочин щодо (відмітити):

торгівлі дітьми _____

дитячої проституції _____

дитячої порнографії _____

проти статевої свободи та статевої недоторканості

є реальна загроза вчинити злочин _____

(вказати)

Наявність видимих тілесних ушкоджень: *синці, подряпини* (необхідне підкреслити),

інше _____

(вказати)

Потерпіла (ий) потребує допомоги: *психологічної, юридичної, медико-соціальної, профілактичної роботи з правопорушником, допомоги соціального працівника, реабілітації* (необхідне підкреслити),

інше _____

(вказати)

Вжиті заходи: *направлена інформація до органу внутрішніх справ, надано медичну, психологічну, юридичну допомогу, направлено до центру медико-соціальної реабілітації, кризового центру, центру соціально-психологічної допомоги, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді* (необхідне підкреслити),

інше _____

(вказати)

Підпис посадової особи _____

«___» _____ 20___ року

Додаток 4

до Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, до Порядку взаємодії служб у справах дітей, відділів (управлінь) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з виконання положень Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПЕРВИННОГО МЕДИЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ

дітей-жертв торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості

1. Відповідно до законодавства, ступінь тяжкості шкоди здоров'ю і механізм виникнення тілесних ушкоджень встановлює тільки судово-медична експертиза. Однак таку експертизу може призначити слідчий лише після порушення кримінальної справи. Підставою для порушення кримінальної справи є документально підтверджений факт спричинення шкоди здоров'ю дитини. Для виходу із такої ситуації на практиці вдаються до проведення первинного медичного обстеження. Велике значення має правильний опис тілесних ушкоджень у дитини, виявлених лікарями-педіатрами, травматологами, дитячими гінекологами або хірургами, які надають їй медичну допомогу.

Насамперед необхідно детально описати в медичній документації ознаки, які свідчать про насильницький характер ушкоджень. Такий висновок лікарів не замінює судово-медичну експертизу, проте надає необхідні підстави для органу внутрішніх справ порушувати кримінальну справу. Детальний опис тілесних ушкоджень згодом може використовуватися як основне джерело інформації при проведенні експертизи. Велике значення має своєчасність проведення первинного медичного обстеження дитини.

2. Вимоги до змісту медичного висновку.

У медичному висновку у випадку вчинення насильства над дитиною повинні бути:

- історія розвитку дитини із зазначенням інформації про звернення по медичну допомогу у зв'язку з нещасними випадками, отруєннями чи травмами, які були раніше;
- інформація батьків чи осіб, які їх замінюють, про труднощі у догляді за дитиною та її вихованні;
- інформація батьків, осіб, які їх замінюють, родичів, інших осіб та, по можливості, дитини, про обставини отримання травм;
- результати медичного обстеження.

3. Під час проведення медичного обстеження необхідно:

- описати зовнішній вигляд дитини. Зазначається брудний, неохайний одяг або одяг, який не відповідає сезону, інші ознаки, що свідчать про неналежний догляд за дитиною;
- описати фізичний та психічний стан дитини. Зазначається неналежне харчування, відставання у фізичному розвитку, відхилення у статевому розвитку тощо. Важливо встановити, чи пов'язані такі відхилення в розвитку дитини з неналежним виконанням батьками своїх обов'язків або викликані іншими причинами, наприклад, хворобою;
- детально описати ознаки фізичного насильства із зазначенням характеру ушкоджень, їх локалізації, ступеню та розмірів.

4. За наявності значної кількості тілесних ушкоджень їх необхідно схематично відмітити на контурному малюнку тіла людини. Такий прийом використовується в судово-медичній практиці, де є спеціальні бланки. При проведенні первинних медичних обстежень дітей-жертв тілесні ушкодження умовно зображають на двох контурних малюнках тіла дитини. На одному малюнку зазначають ушкодження на обличчі, шиї, грудях, передньому боці кінцівок, животі, статевих органах. На іншому — ушкодження, розташовані на голові, спині, сідницях, задньому боці кінцівок.

5. Важливо зробити знімки ушкоджень. При цьому робиться загальна фотографія дитини та окремі фотографії всіх ушкоджень. Щоб визначити розміри тілесних ушкоджень, біля кожного з них розташовують лінійку чи сантиметрову стрічку. Такі знімки можуть бути використані при зверненні дітей-жертв та їх представників до органу опіки та піклування, порушенні кримінальної справи та в судових процесах.

СЛОВНИК ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

Віртуальний секс – це використання різноманітних інтернет-матеріалів (картинок, текстів, звуків, відео) для сексуального стимулювання та задоволення.

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітнього раніше.

Дитяча порнографія – це будь-які, незалежно від форми, зображення дітей, що беруть участь в реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини з сексуальними намірами.

Дитяча порнографія – це різновид комерційної сексуальної експлуатації, який буде детально розглянуто в розділі, пов'язаному з проблемою інформаційно-комунікаційних технологій.

Дитяча проституція – це використання дитини в наданні сексуальних послуг з метою отримання оплати чи іншої винагороди у будь-якій формі.

Дитячий секс-туризм – комерційна сексуальна експлуатація дітей людьми, які переїжджають з однієї місцевості в іншу з метою сексуальних відносин.

Жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) є одним з основних порушень прав дітей. Вона включає в себе сексуальні домагання зі сторони дорослої людини та винагороду в грошовій чи іншій формі дитині чи третій особі (або групі осіб).

Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Партенофілія (др.-грец. παρθένος – цнотлива дівчина, φιλία – любов) – статевий потяг до цнотливих дівчат.

Педофілія – статеве збочення, що проявляється в задоволенні своїх статевих потреб з дітьми.

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Ранній шлюб – це шлюб за участю дітей та підлітків віком молодше 18 років.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Торгівля дітьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання дитини шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи вразливістю становища або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Ефебофілія (др.-грец. Ἔφηβος – юнак + φιλία – любов) – статевий потяг (лібідо) дорослих людей до осіб підліткового та юнацького віку, як до дівчат, так і до юнаків.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахтирська Н. М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг. ред. Христової Г. О. – Київ: Тютюкін, 2011. – С. 16-18
2. Тюріна В. Попередження насильства в сім'ї як напрям соціально-педагогічної роботи з молоддю // Спеціальний випуск за матеріалами науково-практичної конференції. Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, № 1-2, 2010. – С. 37-39.
3. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причин й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 4, 2010
4. Догадина М. А., Пережогин Л. О. Сексуальне насильство над дітьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. <http://www.rusmedserv.com/psychsex/sexvictim.shtml>
5. Доповідь про насильство щодо дітей у світі / Паулу Сержіу Пінейру. – К.: Перфект Стайл. – 2006 – С. 54-55.
6. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III. <http://www.childfund.org.ua/irc/law/view/361/5>
7. Запобігти і зупинити / Автор: Олексій Лазаренко. Міжнародний гуманітарний центр «Розрада». UNIFEM. – С. 8.
8. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 26-27, 234-235.
9. Как выявить и пресечь сексуальное насилие над детьми? <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-21247/>
10. Лисюк Ю. В. Вплив домашнього насильства на дітей та шляхи його подолання // Філософія, соціологія, політологія. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. -- рік -- С. 397-399.
11. Напрями впровадження вимог Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (СЕТС No 201) в кримінальний кодекс України. Навчальний курс/ М. Кудевич. Проект зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні (TRES): К. – 2011. – С. 2.
12. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс / Автори-упорядники: Журавель Т. В., Коробченко Н. М., Нікітіна О. М., Сафронова О. Ф. / За заг. ред. О. В. Безпалько, Т. В. Журавель. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 22-24, 28-29
13. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 229-231.
14. Сексуальное насилие над детьми http://maxybaby.net.ua/index.php?loc=art_rem&art=sexual-abuse
15. Сексуальное насилие над детьми. <http://www.eti-deti.ru/obchie/143.html>
16. Сексуальное насилие над детьми и инцест: синдром аккомодации. <http://www.dorogaksvobode.ru>
17. Сексуальные преступления. Сексуальное насилие над детьми. <http://bookap.info/okolopsy/krukbaur/gl129.shtml>
18. Телесное наказание со стороны родителей – это насилие. Пособие для специалистов / ЮНИСЕФ
19. Jak chronić dzieci przed wykorzystaniem seksualnym? Poradnik dla rodziców i profesjonalistów / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”
20. Pomoc dzieciom wykorzystywanym seksualnie. Poradnik dla pedagogów, nauczycieli i opiekunów dziecka / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”
21. Recognizing Child Abuse and Neglect: Signs and Symptoms. <http://www.childwelfare.gov/pubs/factsheets/signs.cfm>
22. Responding to child sexual abuse. http://www.aacap.org/cs/root/facts_for_families/responding_to_child_sexual_abuse
23. What to do if a child discloses sexual molestation. <http://www.missingkids.com/missingkids/servlet/>
24. What we all need to know to... protect our children. Protecting children from sexual abuse / Stop it Now! UK & Ireland project
25. Гавришак Л. І., Мащак С.О. Інтернет-залежність як чинник девіантної поведінки // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011 рік. – т. XIII, ч.5 С. 56-63.
26. Швед О.В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики // Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. соціол. наук, Харків, 2006, – 21 с.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

**СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ:
ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПРОФІЛАКТИКА**

Інформаційно-методичний посібник

Автори-упорядники: Цюман Т.П., Малієнко Ю.М.

За загальною редакцією Цюман Т. П.

Редактор: Заруцька О.В.

Дизайн видання: Головатий В.Г.